

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ATATÜRK'ÜN 100. DOĞUM YILINA ARMAĞAN

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt : XXIV

Yayın Komisyonu

Prof. Dr. Hüseyin ATAY (Dekan)

Prof. Dr. Hüseyin YURDAYDIN

Doç. Dr. İsmet KAYAOĞLU

Doç. Dr. Beyza BİLGİN

Doç. Dr. Günay TÜMER

Doç. Dr. Rami AYAS

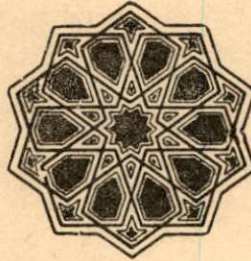
Makalelerin bilim ve dil bakımından sorumluluğu yazarlarına aittir.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt : XXIV

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
Prof. Dr. Hüseyin ATAY, <i>İslamda Hayır İşleri</i>	1
Prof. Dr. Hüseyin ATAY, <i>Medreselerin Gerilemesi</i>	15
Prof. Dr. Hüseyin ATAY, <i>Temizlik ve Çeşitleri</i>	57
Prof. Dr. İsmail CERRAHOĞLU, <i>Garânik Meselesinin İstismar- cuları</i>	69
Prof. Dr. Cavit SUNAR, <i>İnsan Olma Yolu</i>	93
Prof. Dr. Cavit SUNAR, <i>Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Terbiye Kuralları</i>	127
Prof. Dr. Hikmet TANYU, <i>Martin Luther'in Türkler Hakkındaki Sözleri</i>	151
Prof. Dr. Mehmet TAPLAMACIOĞLU, <i>Anayasanın Sosyo-Juri- dik Eleştirisi</i>	163
Doç. Dr. Neda ARMANER, <i>Okulda Çocuğun Düşünce ve Davra- nışını Etkileyen Faktörler ve Rehberlik</i>	167
Doç. Dr. Neda ARMANER, <i>Çocukluk Dönemi Dini</i>	175
Doç. Dr. Mehmet AYDIN, <i>Ateizm ve Çıkmazları</i>	187
Doç. Dr. Mehmet AYDIN, <i>Din ve Felsefeye Göre Tanrı</i>	205
Doç. Dr. Mehmet DAĞ, <i>Kelâm ve İslâm Felsefesinde Hareket Ku- ramı</i>	221
Doç. Dr. Ethem RUHİ FIĞLALI, <i>İbn Sadru'd-din Eş-Şirvânî ve İtikâdî Mezhepler Hakkındaki Türkçe Risâlesi</i>	249
Doç. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI, <i>Tercümânü'l-Ümem</i>	277
Doç. Dr. Kemal IŞIK, <i>Mutezile'nin İlk Kurucusu Vâsıl B. Ata ve Büyük Günah Meselesi</i>	337
Doç. Dr. İsmet KAYAOĞLU, <i>Anadolu Selçukluları Devrinde Ti- cari Hayat</i>	359
Doç. Dr. Abdulkadir ŞENER, <i>İslam Hukukunda İctihad ve Taklid Problemi</i>	375

	<u>Sayfa</u>
Doç. Dr. Cihad TUNÇ, <i>Töbe Hakkında Bazı Meseleler</i>	389
Dr. Hayrani ALTINTAŞ, <i>Tasavvuf</i>	413
Ass. Münir ATALAR, <i>Osmanlı Padişahları</i>	425
Dr. Mehmet BAYRAKDAR, <i>Yeni Felsefe ve Yeni Felsefeciler</i> .	461
Doç. Dr. Beyza BİLGİN, <i>Din Eğitiminin Genel Eğitimdeki Yeri</i>	469
Ass. Ruhi KALENDER, <i>15. Yüzyılda Arapça Musiki Terimleri ve Türkçe Karşılıkları</i>	485
Esat KILIÇER, <i>İslâmda Aile Plânlaması</i>	491
Dr. M. Cemal SOFUOĞLU, <i>Şia'nın Sahabiler Hakkındaki Bazı Görüşleri</i>	533
I. GOLDZİHER, <i>İslamiyetin İlk Zamanlarında Zühd.</i> Çev. Dr. Hayrani ALTINTAŞ	539
Afif Abdu'l-Fettah TABBARA, <i>Hz. İbrahim (A.S.) Çeviren Dr. Mehmet AYDIN</i>	547
Antoine VERGOTE, <i>Ergenlikte Din.</i> Çev. Dr. Erdoğan FIRAT ..	583
Muhammed TALBI, <i>Bid'atlar</i> Çev. Dr. Mehmet ŞİMŞEK	593
Louis GARDET, <i>İslâm "Din İlimleri" İçinde İlm-i Kelâmın Yeri Üzerinde Bazı Düşünceler</i> Çev. Dr. M. Sait YAZICIOĞLU .	609

KİTAP TANITMA

Doç. Dr. İsmet KAYAOĞLU, <i>İslamic Medicine</i>	621
Doç. Dr. Abdulkadir ŞENER, <i>Fıkhü'l-İmam el-Evzâ'i Evzâ'i. Evvelu Tedvin Li-Fikhi'l-İmam</i>	623
Dr. Mustafa Sait YAZICIOĞLU, <i>İslam Düşüncesinde İnsan Hürriyeti Problemi (Mutezile Çözümü)</i>	627
Ahmet KOCA, <i>Fakültemiz Kütüphanesine Gelen Kitap ve Dergiler</i>	631

İNSAN OLMA YOLU

Prof. Dr. Cavit SUNAR

İnsan olmak, maddî ma'nevî bütün varlığımızı gerektirdiği en uygun ve olgun hâle getirmek demektir ki bu da bir bilgi ve terbiye işidir ve özellikle bir nefis bilgisi ve terbiyesi işidir.

Nefs veya ruhun hayvanlık derekesinden insanlık derecesine, oradan da Allah'lık makamına kadar sonsuz ve sınırsız bir değişme ve gelişme kudret ve kuvvetine sahip olduğu çeşitli Dinler ve Felsefelerce kabul ve tasdik edilmiştir.

Ruh, bütün varlıkları kaplayan ve onlara hüküm eden kâinatın aslı hayat prensibi; insanın da kendi öz ve gerçek mâhiyetidir. İnsan, bu kendi özünün en aşağı seviyesi, yani emmâre veya hayvanî ruhu ile Yer'de; en yüksek mertebesi, yani kâmil nefsi veya insanî ruhu veya aklı ile de Gök'tedir. Dolayısıyla Yer ile Gök'ü birleştiren ve Yer ile Gök arasında hüküm eden, ancak, insan'dır.

Fakat, insanın, gerçek insan olabilmesi, sâdece, kendi aslı özü ile o özün aslı kaynağına ulaşır kavuşabilmesi, başka bir deyişle, kendini Tanrılaştırması ile mümkündür. İşte bu da, yukarıda işaret ettiğimiz gibi, ancak, nefis terbiyesi işidir. Böyle bir terbiye de, özellikle, Dinsel ve Mistik Psikolojiyi de içeren Psikoloji alanı ile Pratik Ahlâkı da içeren Ahlâk alanlarının birbiri içinde olan ortak çalışmalarının en yüksek verilerine sahip olmakla sağlanabilir. Böyle bir terbiyenin sağlanabilmesi, dolayısıyla, insanın, dünyada ve âhirette Ebedî Mutluluğu da sağlaması demektir.

Özellikle Psikoloji ve Ahlâk alanlarını içeren bu nefis terbiyesi konusunda da en orijinal fikirleri ortaya atan, Felsefe Dünyasının ilk Hocası Yunanlı Aristo olmuş, Felsefe Dünyasının İkinci Hocası Müslüman Fârâbî ve onun İslâm'da temsil ettiği Meşşâî Felsefesi Filozofları da bu yolda Aristo'yu peşlemişlerdir. İslâm'daki bu Meşşâî görüş karşısında da, özellikle, İsrakî ve Tasavvufî görüşler yer almıştır.

Felsefe Dünyasının bir numaralı Hocası Aristo'nun Nefs ve Terbiyesi, başka bir deyişle, Psikoloji ve Ahlâk konularındaki fikirlerini hak-

kiyle bilip anlamağı, biz, her insan olmak isteyen için zorunlu gördük ve bundan ötürü de bu fikirleri ana hatları ile ve herkesin anlayabilmesi maksadı ile aşağıdaki şekilde özetledik.

Şimdi her şeyden önce Aristo'nun Psikolojik fikirlerini görelim:

Aristo'ya göre hayat, harekettir. Hareket için de iki şey gereklidir: hareket ettiren ve hareket eden; yani Form ve Madde. Canlılarda form, ruh; madde de bedendir. Ruh, ancak, beden ile, beden de ancak ruh ile bulunabilir. Organik âlemle organik olmayan âlemi ayırd eden ruh bütün hayat olaylarını idare eder. Ancak, Aristo'da ruh, psikolojik anlamdan ziyade fizyolojik anlamda olup, o, aynı zamanda bedene şekil veren suret ve bedenın gâyesidir. Beden, ruhun, sâdece, âletidir. Çünkü, ruh, organik bedenın Entelechie'dir, dolayısıyla de hayat prensibidir. Ruhla beden arasında formel ve maddî sebep ilişkisi vardır.

Aristo'ya göre ruh, üç kademelidir:

- 1- Nebat kademesi (Beslenme ve cinsi sürdürüp çoğalma).
- 2- Hayvan kademesi (Nebat kademesine ek olarak his etme).
- 3- İnsan kademesi (Nebat ve hayvan kademelerine ek olarak insanın düşünmesi ve hareketlerini bir gâyeye doğru düzenlemesi).

Ruhun bu üç derecesi, aşağıdan yukarıya, yani nebattan insana doğru sürekli bir yükselme gösteren canlı varlıklar mertebeleridir ve her bir üstteki merteye bir alttaki mertebeye hüküm eder, dolayısıyla de insan bütün kâinata hüküm eder.

Nebatî ve hayvânî ruhun temeli, dört elemandan daha üstün ve daha İlâhî olan Pneuma'dır Nebatî ve hayvânî ruhlar bedene bağli olup bedenle doğarlar ve bedenle ölürler. Fakat, insan aklının madde ile ilişkisi yoktur. Ruh, canlı bir şeyin aktüalitesidir, fakat, akıl hiç bir bedenın aktüalitesi değildir. Akıl, İlâhîdir ve insana dışarıdan gelir ve bedenın ölümünden sonra da vardır. Akıl, ruhun diğer fakültelerinden farklıdır.

Aristo'ya göre ruh, akıl mertebesinde ikiye ayrılır:

- 1- Aktif Akıl.
- 2- Pasif Akıl.

Aktif akıl İlâhîdir, fiilîdir, bedene bağli değildir. O, bedenden olduğu kadar ruhtan da önce vardır. O, ruhla mekanik bir şekilde birleşen Mutlak Prensipdir. Aktif akıl olmaksızın pasif akıl bir şey düşünemez.

Pasif akıl ise bedene bağlidir. Düşünce, aktif ve pasif aklın her ikisi ile iş görür. İnsan, sâdece, algılarda kalmayıp düşünce ile kavramlar

teşkil eder. Kavramlar, deney ve algıdan gelirler. Ancak, kavramların meydana gelmeleri için duyuların, algıların fa'al olarak işlenmesi gerekir. İşte, bu bakımdan akıl, algıya nazaran aktiftir. İnsanın ölümsüzlüğe ulaşması da, ancak, en aktif olan akıl iledir.

Aktif akıl, aktif olarak bilir. Onun bilgisi aktüel bilgidir, yani o, kendi objesi ile aynıdır; dolayısıyla bu akıl bütün insanlarda ortaktır, aynıdır.

Aktif akıl ve Allah maddî olmayan formlardır ve aktif akıl Allah'tır. Bilginin sâdece potansiyalistesine sahip olan pasif akıl aktüel olarak bilmeğe yeterli kılan Allah'tır. Aktif akıl, her şeyi yapabilen fâil ve hareket ettirici sebep; pasif akıl ise her şey olabilen madde gibidir. Yalnız Allah, yalnız ezeli ve ebedî olan zekâ ölümsüzdür. İnsan, duyuları, algıları ve hâfızası ile hayvanın aynıdır, fakat, akıl ile Allah'a benzer.

İnsanda irâdeye gelince: arzu, insanda, hem duyum hem de akıl vasıtasıyla doğar. Arzu, duyum vasıtasıyla doğduğunda, o, iştiha olur. Fakat, akıl vasıtasıyla doğduğunda, o, irâde olur. İштиha ile irâde arasında da ihtiyâr, yani kendi kendine karar verme gücü yer alır.

İhtiyâr gerçektir. Bunun böyle olduğunu ahlâkî yüklemeler ıspatlamaktadır. İhtiyârın özü de seçmekten ibâret olan kendiliğindenliktir. Fakat, seçme işinde gerçekten hür olan, yalnız olgun insandır. Hayvanlarda da çocuklarda da gerçek seçme işinden söz edilemez.

İrâdemiz, işlemlerimizin maksat ve gâyelerini karar altına alır. Bu maksat ve gâyelerin doğruluğunun dayandığı şeye de Fazilet denir¹.

Şimdi bu noktada Aristo'un Terbiyevî ve Ahlâkî fikirlerine geçelim:

Aristo, ahlâklılığı üstün bir prensipten değil, fakat, insanın kendi mâhiyetinden çıkarır; insanın kendi mâhiyeti de onun ruhundan ibârettir.

Aristo'ya göre her bir varlık bir gâyeyi hedef tutar ve gâyenin meydana çıkmasında o varlığın mâhiyeti anlaşılır. Bu sebepten, her varlığın görevi kendi mâhiyetini kemâle erdirmektir, yani mâhiyetindeki saklı isti'dad ve kabiliyyetleri ortaya koymaktır ki buna da (Hayr) denir. İnsan da mademki bir akıl mahlûkudur onun görevi de en yüksek aklı

¹ Bu konu için ayrıca bk. Richard McKeon (Edit.); The Basic Works of Aristotle; New York, 1941. (Aristo); De Anima; 403a 5-6; 412a 19-21; 413a 4; 413b 11-13; 415 b 18-19; 430a 24; 430a 15-25. (Aristo); De Generatione Animalium; 11.5. J.E.G.Welldon; The Nicomachean Ethics of Aristotle; London, 1934. (Aristo); Nicomac...; Book, I; chap. III.XIII. Book, II; chap.IV. Book, III; chap.IV. Book, VI; chap.II-X. Book, X; chap.VIII.IX.

faaliyette bulunmak, yani düşünmek ve bilmektir ve ona göre faaliyette bulunmaktır; yani, hayat, akıl tarafından idare edilmelidir. Zira, insan, daima, tezatların, aşırılıkların (İfrat) ve noksanlıkların (Tefrit) içindedir ve iyi bir şekilde yaşayabilmek için bu aşırılıklar ve noksanlıklar arasında daima doğru olan Orta'yı bulmak, i'tidâl'de bulunmak zorundadır.

İşte, aklın peşlemek zorunda olduğu bu orta yol, bu i'tidâl da (Fazilet)tir. Ahlâkî bir fazilet te, ancak, irâdeli bir seçmede tecellî edebilir. Seçme de, eşyanın, kudretimiz içinde muhakemeli bir düşünce ile arzulanışından ibârettir.

Ahlâk, genellikle, şöyle veya böyle olabilmeğe yetkili olan şeylerle uğraşır; insanın faaliyetlerinde ve bütün olaylarda bir imkân, bir ihtimâl vardır.

Faaliyetlerimiz, inançlarımıza bağlıdır. Hiç kimse bilerek kötü olmaz ve kötülük yapmaz. Bütün iyilikler tek bir iyi'ye işaretler ve ondan çıkarılırlar ki o da Akl'ın veya Allah'ın iyiliğidir.

Aristo'ya göre ahlâk, ancak, içinde yaşadığımız âlem için söz konusudur; dolayısıyla, ahlâk, tam kemâlini Devlet'te bulur. Zira, insan, sosyal bir yaratıktır ve cemiyet içinde yaşamak zorundadır. Cemiyet de Devlet'e dayanır. Devlet te realiteye dayanır ve büyük çapta bir organizmadır.

Her bir cemiyet bir hayr için kurulur ve bütün cemiyetleri içine alan Devlet te en yüksek hayr'ı gâye edinmek zorundadır. Dolayısıyla, Devlet'in başlıca görevi de vatandaşların mutluluğunu sağlamaktır. Bu da faziletli kanunlar altında yapılacak bir öğretim ve eğitim ile mümkündür.

Kısaca, ahlâkın gâyesi faziletin ilmi değil, fakat, faziletin hayata uygulanmasıdır. Sâdece teori, insanı, iyi bir insan yapamaz; teoriyi pratik ile tamamlamak gerekir.

İnsanda karakterin teşekkülü için zorunlu olan öğretim ve eğitimde şahsî metodlar, genel metodlardan üstündür. Zira, şahsî metodlar şahsî karakterin gayretini isterler. Fakat, bu şahsî gayret, prensiplerin anlaşılmasına bağlıdır. Zira, insan, bir cemiyetle yaşar; dolayısıyla de ahlâk ilmi, insanı, siyasete götürür.

Aristo'ya göre insanların iyi olmalarında üç yol vardır:

- 1- Tabiat (yaratılış, Mizaç).
- 2- Âdet.
- 3- Öğretim ve eğitim.

Şimdi, bazı kimseler insanların doğuştan iyi olarak doğduklarını, bazıları da insanların âdetler kazanmak suretiyle iyileştiklerini, bazıları da insanlarda biri tabii diğeri de nefse ait fiiller bulunduğunu ve tabii fiillerin istenildiği gibi değiştirilmesi mümkün olmamakla beraber nefse ait fiillerin eğitim ve öğretim usulleri ile değiştirilip düzeltilmesi mümkün olduğunu, dolayısıyla, insanı insan yapan şeyin öğretim ve eğitim olduğunu öne sürerler.

Tabiat vergisi olan bir şey, insanın kendi elinde olmayan, insanın kendi gücü dışında olan bir şeydir, fakat, gerçekten tâli'li kimselere ilâhî lutf ve inâyet olarak bahşedilmiştir. Bu yolda aklın, öğretim ve eğitimin de doğrudan doğruya etkili olduğu da söylenemez. Çocukların ruhlarının, her şeyden önce, doğrudan bir haz elde etme ve doğru olmayandan da nefret etme yolunda, toprağın çekirdeği yetiştirdiği gibi, bir takım güzel âdetlerle terbiye edilip geliştirilmesi zorunludur. Zira, hayatın heyecanların idare ettiği bir kimse aklın uyarıcı sesini dinlemeyecektir; hatta, onun uyarısını anlamayacaktır bile. O halde, böyle bir kimse bu kötü gidişinden nasıl döndürülecektir? Heyecan, asla akla boyun eğmez, ancak, kuvvete boyun eğer. Şu hâlde, asili ve şerefliyi sevecek ve asil olmayanı ve şerefsizi sevmeyecek faziletli bir karakter tasavvur etmek zorunludur. Fakat, faziletli kanunlar altında büyüyüp gelişinceye kadar bir kimsenin daha çocukluk yaşlarında fazilete gerçek bir temayül göstermesi düşünülemez. Zira, i'tidâl üze ve sebatlı bir hayat çok kimseler için pek hoş bir şey değildir; hiç değilse gençler için değildir. Bu sebeble çocuğun beslenmesi ve faaliyetleri kanunlar tarafından düzenlemeli ve çocuk bu kanunlara alışmalı ve bu kanunlar çocuğa ızdırap kaynağı olmamalı.

Fakat, çocukları, gerektiği gibi, bir beslenme ve kontrol altında bulundurmamak her şeyi çözümler. Çocukları tam bir insan mertebesine ulaştırabilmek için onlara doğrunun ne olduğunu öğretmeli ve daima doğruyu yapmağı âdet edindirmelidir. Bundan ötürü, bize doğrunun ve hayatın bütün görevlerinin ne olduğunu öğretecek kanunlara ihtiyacımız vardır. Zira, bir çok kimseler, akıllarından ziyade zorunluluk yüzünden; sevgi ve asâletten ziyade ceza korkusu yüzünden hareket ederler.

Şeref ve haysiyet kanununa göre yaşayan bir insan daima aklına uyacaktır; gâyesi, sâdece haz olan kötü insanın ise, bir yük hayvanı gibi, belâlar ve ıstıraplarla terbiye ve tasfiye edilmesi gerekecektir. Bundan ötürüdür ki belâların ve ıstırapların bir insanın gözde hazlarının en son haddinde karşıtları olmaları gerektiği söylenmiştir.

Bir Devlette hâkim olan şey, kanunlar ve âdetlerdir. Nitekim bir âilede hâkim olan şey de baba otoritesine dayanan kaideler ve âdetlerdir. Zira, bir âilede aile fertlerinin babaya bağlılığı ve babanın onlara sağladığı büyük ni'metler ve faydalar söz konusudur. Devletin kontrolü de kanunlar çıkarmak ve onları uygulamak suretiyle olacaktır. Bu kanunlar, fâzilete dayandıkları derecede de bu kontrol da iyi olacaktır.

Kısaca, güzel ve iyi bir karakterin meydana gelmesi için faziletli kanunlar altında çocukların öğretilmeleri ve eğitilmeleri zorunludur. Öğretim ve eğitimin de şahsî kabiliyyet ve isti'datların geliştirilmesi yolunda olmaları, dolayısıyla, genel metodlar yerine şahsî metodların kullanılmalari gereklidir. Ancak bu suretledir ki herkes kendi karakterine en uygun şekilde yetiştirilme şansına sahip olacaktır. Fakat, böyle bir yetiştirilme de, her şeyden önce, prensiplerin anlaşılmasına bağlıdır. Zira, insan, bir cemiyet içinde yaşamaktadır. Bundan ötürü de ahlâk ilmi insanı siyaset ilmine götürecektir.

Çocuklara, önce, Matematik gibi soyut ilimler öğretilir ve ancak bundan sonra Felsefe öğretilir. Zira, ilk prensipler tecrübeden çıkar ve zaman ister². Soyut ilimlerden sonra elde edilecek Felsefî bilgiler de insanı Hayr'a ve Mutluluğa götürür.

Şimdi bu noktada Aristo'nun Hayr ve Mutluluk görüşüne geçelim:

Aristo şöyle diyor: Her san'attan, her ilimden ve bütün işlerimiz ve maksatlarımızdan görülüyor ki gâye, bir (Hayr)a, bir (İyilik)e ulaşmaktır. Gerçekten, insanların hareketlerindeki gâye çeşitlidir, hiçbiri öbürüne benzemez. Bununla beraber bunların hepsine birden (Hayr) veya (Mutluluk) diyebiliriz. Bir de (En Yüksek Hayr) adını alan bir gâye vardır ki o da bütün san'atların, ilimlerin ve bilgilerin gâyesi olan (İnsanî Hayatın Hayrı ve Mutluluğu)dur. Şu hâlde, hayr ve mutluluk gerçekten nedir ve bize bunu hangi san'at, hangi ilim öğretir?

İlk bakışta bütün ilimler ve san'atlardan üstün görünen bu ilim, Siyaset İlmi'dir. Zira, o, bir memleketin hayatını ve mutluluğunu sağlar; Ekonomi ilmi, Harb ilmi gibi diğer bazı ilimler hep ona bağlıdır. Siyasetin esası da hayır ve adâlet olduğuna göre demek ki ahlâk ilmi de siyaset ilminin bir kısmıdır, siyasette tamamlanmaktadır.

İstisnasız, herkes için mutluluk, iyi yaşamaktır ve mutluluk insânî olan bütün şeylerin gâyesidir. Ancak, bunu, kimi parada ve malda, kimi sıhatta, kimi şerefte, kimi şunda, kimi de bunda bulmuşlardır.

² Bu konu için ayrıca bk. J.E.G.Weldon; aynı eser; (Aristo); Nicomac. . . ; Book, I; chap. I.II.V.VI.VII. Book; II; chap. I.III.IV.V.VI. Book, III; chap.I.IV.V. Book, VI; chap.X.XIII. Book, X; chap.IX.X.

Hayır, bizzat kendisini arzuladığımız şeydir. İnsan hayatının gâyesi de bazı ruhsal hayırlar işlemektir. Şu hâlde, gerçek mutluluk, hayr için yaşamak ve hayr işlemektir ve gerçekten mutlu bir adam da hayr için yaşayan ve hayr işleyen bir adamdır. Şu hâlde, mutluluk, dünyada en iyi, en yüksek ve en hoş giden ve en asil olan bir şeydir. Lâkin, o, dışa ait maddî hayırların yardımına da muhtaçtır; dışa ait maddî yardımlar olmaksızın insanın işlerinde âlicenabluk aramak boştur. O, en son ve en yüksek hayırdır.

Şimdi, Mutluluk, Allah'ın bir lutfumudur yoksa öğretilbilir bir şey midir?

İnsanın, varlıkların en üstünü olması bakımından, mutluluğun Allah'ın insana bir lufu olduğu düşünülebilir. Lâkin, her şeyin bu en iyisi nasıl olur da tesadüfe bırakılır?

Eğer, o, bir ilim veya usûl ile öğretilbilir bir şey ise, kendi varlığında, o her, zaman İlâhîdir.

Şu hâlde, ahlâkça bozuk olanlar bir tarafa, mutluluk, bütün insanlarca elde edilebilir bir şeydir. Ve yine, mutluluğun bu suretle tanımı her zaman açıklanan siyaset ilminin gayesi ile de uygunluk gösterir. Zira, siyaset ilminin gâyesi de Şehirliler arasında bir hayırlılık karakteri meydana getirmektir.

İlkel hayvanlar, faziletli işlemlerde bulunmağa muktedir olmadıkları için mutluluğa ermeğe de muktedir değildirler. Çocuklar da öğretim ve eğitim görmeden mutluluğu elde edemezler. Zira, mutluluk, tam bir fazilet ve kemâl üzere bir hayat ister.

Ve yine, mutluluğu devranın gidişine, tâlie bırakmak onun tamamlılığını kemâl ve kararlılığını yok etmek demektir. Fakat, hiç bir insanî iş faziletin gerektirdiği bir işlem kadar değişmez ve sürekli değildir. Kısaca, mutluluk, bakaa cevherine mâliktir. Mutluluk, birçok belâ ve ıstıraplarla engellenebilir ise de o hiç bir zaman ârizî ve cüz'î iyi veya kötü tâli'den etkilenmez ve yok olmaz.

Mutluluğu faziletli işlemlerle ta'yin ve sınırlamakla mutlu bir insanın hiç bir zaman kederli ve sefil olmayacağını söylemiş oluyoruz. Çünkü, o, hiç bir zaman, ancak bir vasıta olan, âdî işler ve hareketlerle uğraşmayacaktır.

Şu hâlde, mutlu insan, zamanın, sebebe dayanan bir vakfesinde değil, fakat, bütün hayatı boyunca faaliyeti tam bir faziletle tanzim edilmiş ve ebedî hayırlarla yeterli derecede desteklenmiş olan insandır.

Acaba bir adama yaşadığı müddetçe mutludur diyebilirmiyiz?

Bu hususta, Solon'un güzel bir Atasözü vardır, o, der ki: "Her şeyin sonuna bakmamız zorunludur. Bir kimseye ölmeden önce şudur, budur veya mutludur demek doğru değildir". Fakat, mutluluk, eğer bir çeşit aktivite ise nasıl olur da bir insan hayatta değil de öldükten sonra mutlu olabilir? Hayatın bütün safhalarından ve fırsatlarından muaf kılınan yani, ölen bir insanın öldükten sonra mutlu olduğunu kabul etmek doğru değildir. Bir insanı öldükten sonra mutludur diye anmak o insanın, yalnız, mutluluğun mevcut olduğu zaman değil, fakat, mevcut olmadığı zamanda da mutlu olduğuna hüküm etmektir ki bu hüküm mutluluğun mevcut olmadığı bir zamanda mutlu olmak gibi bir çelişme gösterir.

Kısaca, hayr, bir aktivitedir; ahlâkî bir hâldir ve Mutlak ve İzâfî diye de başlıca ikiye ayrılır.

Ve yine, Mutluluk ta ahlâkî bir hâl değil bir aktivitedir ve bizzat istenen bir aktivitedir; ruhun tam ve mükemmel bir faziletle uygunluk hâlinde olan bir aktivitedir; en üstün fazilet aktivitesidir; yani, mahiyetimizin en üstün tarafının aktivitesidir. Bu sebepten de o, bir çeşit, spekülasyon olmak zorundadır.

Aklın iyi, güzel ve İlâhî şeyleri kavraması ve kendisinin de İlâhî olduğunu kavraması: tam ve mükemmel mutluluk işte bunlardır. Mutluluk, engellenmemiş bir aktivite ve mutlak bir haz olduğuna göre demek ki en yüksek mutluluğu veren Akıl fazileti veya Felsefi mülâhazalar, en yüksek hazı da verecektir.

Yalnız Akl'a göre ayarlanmış bir hayattır ki İlâhî Bir Hayattır. Zira, insanın gerçek benliği, İlâhî kısmı, yalnız, Aklıdır³.

Bize En Yüksek mutluluğu verecek olan Akli Fazilet dolayısıyla bu noktada Aristo'nun Faziletler ve Reziletler görüşüne geçelim:

Aristo'ya göre faziletli olmak, her şeyden önce, insanın, irâdesini, içinde yaşadığı bu duyular âleminin ruh ve bedene ait olan gerekliliklerine göre kullanmak ve tabiatıyla de Tam Orta halde (İ'tidâl üzere) kullanmak, bundan sonra da duyular âleminden sıyrılıp akıl mertebesine, yani insanlık mertebesine yükselmek ve daima Akla Ait Hayr'lar peşinde koşmakla mümkündür. Ve ancak akıl mertebesine yükselebilen insandır ki İlâhî işler yapabilmeğe, dolayısıyla de İlâhî varlığa kavuşmağa yol bulmuş olur.

3 J.E.C.Weldon; aynı eser; (Aristo); Nicomac...; Book, I; chap.I.II.III.V.VI.VIII-XII. Book, II; (genellikle). Book, VII; chap.XIII.XIV. Book, X; chap.VI-VIII.

Aristo, faziletleri açıklamadan önce ruhun hassalarını ele alarak diyor ki: Ruhun üç hassası vardır:

- 1- Heyecanlar.
- 2- Fakülteler.
- 3- Ahlâkî Haller.

İşte, Fazilet, bu üçten biri olmak zorundadır. Fakat, faziletler, Heyecanlar olamazlar, zira:

1- Mükâfât veya mücâzat heyecanlarla değil, faziletlerle veya reziletlerle ilgilidirler.

2- Fazilet, muhakemeye dayanan bir maksat içerir. fakat, heyecan bunu içermez.

3- Bir kimsenin, heyecanları açısından hareket ettiği söylenebilir, fakat, o, faziletleri veya reziletleri açısından belirli bir tavr takınmak zorundadır.

Ve yine, faziletler, Fakülteler de değildir; çünkü:

1- Fazilet, övme ve yerme konusu olan heyecan için soyut bir isti'dat değildir.

2- Fakülteler, Tabiat'ın insana bir lutfudur, fakat, Faziletler, böyle değildirler.

Şu hâlde, Faziletler, ne heyecanlardır ne de Fakültelerdir. Onlar, ancak, Ahlâkî Hallerdir. Ve Faziletler, sâdece, ahlâkî haller de değildirler; onlar, Özel Ahlâkî Hallerdir.

Ahlâkî Fazilet, doğru, akıllı, âhenklidir ve böyle bir fazilet te İli-hâdir.

Ve yine, doğru aklın idaresi altında bulunan ahlâkî hâl de Fazilet-tir.

Kısaca, faziletler, hayırlar ve kemâller demektir. Zira, fazilet, hem ahlâkî bir maksadı hem de ahlâkî bir uygulamayı içerir. Bu dünyada yaşayan insanlara lâzım olan, yalnız, evet yalnız, faziletlerdir. Dünyanın sonu ne olacak?, onu kimse bilemez. Bize lâzım olan, içinde yaşadığımız hayattır. Bu hayatta, ne kendine ne de başkalarına zararlı olmamak; ve belki faydalı olmak; veya, hiç değilse, faydalı olmağa çalışmak; işte, faziletlerin başı!

Aristo, ruhun hassalarını açıkladıktan sonra, faziletleri, insan ru-hundaki ana kuvvetlerin meydana çıkıp görünüşü esasına dayandırır ve her şeyden önce (Ruh)u, ikiye böler:

1- İrrasyonel.

2- Rasyonel.

Şu kadar ki ruhun bu iki kısmı, gerçekten, birbirinden ayrı değildir.

Şimdi, ruhun, irrasyonel kısmı da ikiye ayrılır:

a- İnsanın, Hayvanın ve Nebatin ortak oldukları kısım (beslenme ve çoğalma gibi) ki bu kısmın ahlâkî faziletlerle ilgisi yoktur.

b- Akıl ile de ortaklık hâlinde bulunan irrasyonel kısım ki Heyecanlar İstek ve Arzular bu kısımdandırlar.

Ve yine, ruhun rasyonel kısmı da ikiye ayrılır:

a- Ruhun ilm ile ilgili kısmı ki biz ruhun bu kısmı ile değişmez prensipleri ihtiva eden şeyleri müşahede ederiz.

b- Ruhun düşünce ve muhakemeye dayanan aklî kısmı ki biz ruhun bu kısmı ile değişip baklaşan şeyleri müşahede ederiz.

Ruhun, irrasyonel kısmı, aklın etkisi altındadır ve Heyecanlar ve Arzular, akıl ile iştirâk hâlindedirler. Fakat, heyecanların ve arzuların akıl ile bu iştirâki, algılayıcı ve tasarruf edici olan akla bir sahib olma, bir hâkim olma demek olmayıp, tersine, heyecanların ve arzuların aklın hükmünde ve boyunduruğunda bulunmalarından ibârettir.

Ruhun bu, İrrasyonel ve Rasyonel diye ikiye ayırımından ötürü de insanda, biri ruhun irrasyonel kısmına ait olan ahlâkî ve diğeri ruhun rasyonel kısmına ait olan aklî, iki çeşit faziletten söz edilir.

Aristo, bu konuda, yine şöyle diyor:

Bir fiili ve gerçeği belirlemek hususunda ruhta üç fakülte vardır:

a- Duyumlar (İhsaslar).

b- İştihalar.

c- Akıl.

Duyumlar, herhangi ahlâkî bir fiil meydana getiremezler.

İştihalar da bir şeyi peşlemek veya onu ortadan kaldırmak, akılca bir şeyi tasdik veya inkâr karşılığıdır. Bundan ötürü, ahlâkî bir fazilet, muhakemeye dayanan bir ahlâkî maksat hâlidir ve ahlâkî maksat, muhakemeli bir arzu ve iştihadır. Bu durum da, eğer ahlâkî maksat iyi ve güzelse, aklın da ve arzu ve iştihanın da doğru ve aklın, arzu ve iştihanın peşlemesi gerektiğini tasdik ettiği şeyin de doğru olmas zorunluluğunu gösterir.

Aklın, genellikle görevi, gerçeği kavramaktır. Fakat, amelî aklın görevi, gerçeği doğru bir arzu ile ve ona uygunluk içinde kavramaktır. Bundan ötürü ahlâkî maksat, bir fiilin meydana gelişine sebeptir ve ahlâkî maksadın temeli de belirli bir gâyeye yöneltmiş bir istek veya akıldır; yahut ta aklın, arzu tarafından vasıflandırılması; veyahut ta arzunun akıl tarafından vasıflandırılmasıdır.

Gerçeğin kavranması, ruhun, ahlâkî ve spekülâtif akıl kısımlarının birlikte kavranması demektir. İşte, bu Aslı Fakültedir ki insanı, gerçek insan yapar.

Kısaca, Aristo'ya göre, her çeşit ahlâkî fiilin kaynağı, insan ruhundaki rasyonel, yani idrâk; ve irrasyonel, yani Şehvet ve Gazab kuvvetleridir. İşte, bu üç kuvvet bütün ahlâkın kaynağıdır. Zira, bunlar, üçer hâlde bulunurlar:

- 1- Aşırılık, yani lüzumundan fazla ziyadelik (İfrat).
- 2- Tam Orta Hâl, yani ne lüzumundan fazla aşırılık ne de lüzumundan fazla noksanlık (İ'tidâl).
- 3- Noksanlık, yani lüzumundan fazla eksiklik (Tefrit).

Aşırılık ve noksanlık hem Tam Orta Hâl hem de birbirlerine karşı zıt durumdadırlar. Tam Orta Hâl de, ancak, Tam Akıllılar belirleyebilirler.

Bu suretle bu üç kuvve, dokuz ahlâkî hâl meydana getirir ki bu noktadan, insan, ahlâkî durumunu daima kontrolde ve dengede tutmağa muvaffak olur.

Bu dokuz ahlâkî hâlden Hikmet, İffet, Cesaret halleri makbuldür. Fakat, bunların aşırı yönleri olan Cerbeze, Kabasofuluk ve Delice Cesaret ile eksiklik yönleri olan Budalalık, Utanmazlık ve Korkaklık halleri de kötüdür.

Ruhumuzun esas faziletleri dörttür: Hikmet, İffet, Secâat, Adâlet.

Hikmet, veya Akıl, ruhumuzun rasyonel kısmının faziletidir. İffet ve Şecâat ta ruhumuzun irrasyonel kısmının, Şehvet ve Gazab kuvvetlerinin faziletleridir. Adâlet te bu üç faziletin bir arada bulunmasından ibârettir. Hikmet, İffet ve Şecâat faziletlerine sahip olan insan Adâlet faziletine de sahiptir demektir. Adâlet, tam ve bütün bir fazilettir, bütün faziletlerin özetidir. (Adâlet'in kununî anlamı da büsbütün ayrı bir özellik taşıır). Bu dört ana fazilet te bir takım daha küçük faziletlere ayrılır.

Bu dört büyük ana faziletin karşıtı da dört büyük rezilettir ki onlar da şunlardır:

- 1- Cahillik.
- 2- Hırs ve Tama', Açgözlülük, veya Nâmussuzluk.
- 3- Korkaklık.
- 4- Zulüm.

Bu dört ana rezilet te bir takım daha küçük reziletlere ayrılır.

Dört büyük Ana Fazilet ve Rezilet'i kısaca açıklayalım:

(Akıl veya Hikmet)

Akıl veya Hikmet, Ruh'un rasyonel kısmına aittir. Nâtık Nefs'in faziletidir. Delice Dehâ ile Câhillik arasında Tam ve Doğru bir Orta'dır Akıl, insânî şüphe ve muhakemenin tabî kuvvetleriyle uğraşır.

Akıl, eleştirir; iyiyi ve kötüyü ayırd eder; tedbir eder ve emirler verir. Bu sebeble Akıl ile Hikmet arasında veya Hikmet'e ait Akıl arasında yahut ta Akıllı kimselerle Hakimler arasında fark yoktur.

Hikmet, basîret hadsî akl, hep, aklın fakülteleri olup hepsi aynı temayüle sahiptirler ve ruhun faziletleri olan bu fakülteler hem sonsuz (Nihâî) gerçeklerle hem de cüz'î gerçeklerle ve hem de aksiyonlarla meşguldurlar.

Aklın basîret fakültesi, özellikle, idare eder ve emirler verir, hikmet'in meydana gelişini sağlar ve mutluluğa hizmet eder. Ancak, basîretin mutluluğa hizmet edebilmesi için insanın daima Âdil, Şerefli ve İyi işlerle uğraşması lâzımdır ki zâten, iyi bir insan bu şeyleri tabî olarıktan yapar. Basîretli bir adam demek, sâdece, faziletli işler yapan bir adam demek değil, fakat, aynı zamanda faziletli olabilen bir adam demektir de.

Basîretli bir kimsenin karakteristiği, akla ve hikmete dayanan bir muhakemede bulunmaktır. Basîrette, onunla ilgili olan bütün faziletler, hep birlikte bulunurlar.

(İffet veya Nâmus)

İffet, ruhun irrasyonel kısmına ait olup bedene ait şehvetlere, arzulara ve heyecanlara mâlik olmada ve onları idare etmede aklın hükümünde ve boyunduruğunda bulunmakla Fazla Utangaçlık veya Kabasofuluk ile Utanmazlık veya Nâmussuzluk arasında Tam ve Doğru bir Orta Hâl'dir. Bu da muhakemeli bir arzu ve iştihâdır ve bu da bir fazilettir.

(Şecâat veya Cesâret)

Şecâat veya Cesâret te ruhun irrasyonel kısmına ait olup (Nefs)e Pek Fazla Güvenme ile Korkaklık hislerinin Tam Doğru Ortasıdır ve bu da bir fazilettir.

Cesur bir insan, gerçekten korkulacak şeylerden, gerçekten korkulacak surette, gerçekten korkulacak zamanda korkan ve daima rasyonel bir ruh taşıyan ve kendinden emîn, daima soğuk kanlı, daima nikbîn olan basîretli bir insandır. Gerçekten cesur bir insan için, cesâret, Asâlet'tir, Şeref'tir. Şeref ve Asâlet, Cesâret faziletinin gâyesidir.

Vukuu zorunlu ve giderilmesi mümkün olmayan hallerde, kroku, doğru değildir. Vukuu ve sakınılması mümkün olan tehlikelerden de korkulmaz. Zira, mümkün, vuku'dan önce, evhamdan ibarettir; evhamdan ise akıllı insan korkmaz.

Korkulacak şeylerden pek fazla veya pek az korkmak yahut ta aslında korkulmayacak şeylerden korkmaklığın sebebi de neden korkulacağını, nasıl korkulacağını ve ne zaman korkulacağını akıl ile doğru olarak belirleyememektir. Bütün bunları akıl ile belirlemek te insan nefsine güven verir.

Aristo, Cesâret'i beşe ayırır ve bu cesâret şekillerinden Tam ve Doğru Cesâret'e en yakın olarak ta Siyasal Cesâret'i gösterir.

(Adâlet)

Adâlet, pek genel ve yaygın anlamı ile, insanları, âdil olanı yapmağa güçlü kılan ve insanları niyyette ve aksiyonda âdil kılan ahlâkî bir hâldir ve Akıl, İffet ve Cesâret faziletlerinin âhenkli bir surette bir arada bulunmasından ibârettir. Adâletsizlik te bu hâlin tersidir.

Adâlet ve adâletsizlik kelimeleri birçok anlamlarda kullanılmakla beraber bu çeşit anlamlar birbirleriyle sıkıca ilişkidirler ve bu yüzden de karışıklığa da elverişlidirler.

Adâlet, aşırı ve ıztırap verici adâletsizlik ile az adâletsizlik arasında Tam Orta bir hâldir; i'tidâldir.

Adâlet te Tam Orta bir Hâl'dir, fakat, diğer faziletlerdeki anlamda Tam Orta bir Hâl değildir. Adâlet, daha ziyade, Orta olmağı gâye edinir. Nasıl ki Adâletsizlik te, Eksiklik olmaktan ziyade, Aşırı olmağı gâye edinir.

Adâlet ile fazîlet te aynidir. Fakat, yine de aralarında fark vardır ve o fark ta şudur: eğer ahlâkî bir hâl başkalarına İzafî olarak bakarsa,

o, (Adâlet)tir; eğer, ahlâki bir hâl, başkalarına Mutlak olarak bakarsa, o, (Fazilet)tir.

Adâlet, tam ve bütün bir fazilettir; en üstün fazilettir. Faziletlerden yalnız Adâlet'tir ki başkalarına da hayırlıdır. Zira, o, başkaları ile ilişkiyi içerir.

Adâlet, Cemiyette zorunludur. Çünkü, Adâlet, asli olarak insanîdir; ve çünkü Adâlet, insanların, insan olarak karşılıklı ilişkilerini etkiler ve düzenler.

Kısaca, (Akıllık veya Hikmet), (İffet veya Nâmus), (Şecâat veya Cesâret) ve bunların hepsinin toplamı ve bütünü mâhiyetinde olan (Adâlet), beğenilen ve öğülüp istenen başlıca İyi Faziletler ve Ahlâklar'dır. Akıllık veya Hikmet'in aşırı derecesi olan (Delice Dehâ veya Cerbeze) ile noksan derecesi olan (Câhillik); İffet veya Nâmus'un aşırı derecesi olan (Fazla Utangaçlık veya Kabasofuluk) ile noksan derecesi olan (Utanmazlık veya Nâmussuzluk); Şecâatın veya Cesâret'in aşırı derecesi olan (Delice Cesâret) ile noksan derecesi olan (Korkaklık) ve bunların hepsinin toplamı olan (Adâletsizlik veya Zulüm) de beğenilmeyen ve daima yerilen Reziletler ve Ahlâksızlıklardır.

Yukarıda açıkladığımız dört büyük birinci dereceden faziletten ayrıca ikinci dereceden üç büyük fazilet daha vardır ki onlarda: (Dostluk "veya Sadakat"), (Doğruluk "veya Gerçekçilik"), ve (Nüktedanlık ve Zarafet)tir.

Şimdi bunları da kısaca görelim.

(Dostluk veya Sadaakat)

Güvence ile hatırsayarlık arasında bir orta durum vardır ki bunun adı yoktur; fakat, bu durum, genellikle, (Dostluk)a benzer. Ancak, bu şekil dostluk, sırf bir karakter işi olup heyecan ve etkiden yoksundur ve bunlardan ötürü de gerçek dostluktan ayrılır. Bu orta durumda bulunan bir kimse hem tanıdıklarına hem de tanımadıklarına aynı muameleyi yapar; herkese samimî davranır; tatlı bulunur; herkesi acıdan kurtarmak ve herkese haz vermek ister ve bütün bunları daima asıl bir şekilde yapar. Bu çeşit dostluk, genellikle, hayat açısından önemlidir ve bir çeşit letâfettir.

Bir kimse, bir ard maksat olmaksızın insanlara sâdece haz vermek dilerse, o kimse hatırsayar bir kimsedir. Fakat, bir kimse bu haz vermede çok ileri gider, bizim her yaptığımızı över, bize hiç bir zaman karşı gelmez ve bu suretle her zaman gönlümüzü alma yoluna giderse o kimse Zelil bir kimsedir. Bir kimse de daima bize karşı koyar ve daima letâfet

ve tatlılıktan uzaklaşırsa o kimse de Kavgacı ve Aksi bir kimsedir. Şu var ki bu aksi insanların çoğu, insanda bir acıya sebep olacakları fikrini uyandırmazlar ve bu yüzden de bu gibi insanlar Emîn İnsanlar sayılırlar.

Şuna önemle işaret edilmelidir ki yüksek ruhlu ve kültürlü insanlarla âdî ruhlu ve kültürsüz insanlar ve birbirlerini iyi tanıyan insanlarla birbirlerini iyi tanımayan insanlar aynı ruh hâleti içinde birbirleriyle dost olamazlar.

(Doğruluk veya Gerçekçilik)

Kibirlik ve Böbürlenme ile Alay, İstihzâ veya Nefsi Alçaltma arasındaki tam orta hâlin de adı yoktur. Fakat, bu orta durum bir çeşit Doğruluk veya Gerçekçik'tir. Gerçekçilikten uzaklaşıp mübalağaya kaçılırsa bundan doğacak hâl (İkiyüzlülük) veya (Kibirlik, Böbürlenme) olur. Gerçekçilikten nefis alçalmasına doğru inilirse o zaman da o (Alay) olur ve bu alçalma eğer ufak şeylere uygulanırsa o na da (Şarlatanlık) denir.

Kibirlik ve böbürlenme, Alaydan çok daha fazla, Gerçekçiliğin zıddıdır.

Şimdi, gerçek konusunda orta yol Gerçekçiliktir ve bu orta yolu tutan adama da Gerçekçi Adam denir.

Bir insan sözünde ve yaşayışında doğru ahlâkî bir hâle sahip ise o insan Gerçekçi bir insandır ve böyle bir insan faziletli bir insandır. Böyle bir insan da her şeyden önce yalan söylemekten, bizzat yalancılığın kötü olmasından ötürü, kaçınacaktır.

Bir kimse de bir ard düşünce olmaksızın herkesin mu'teber sayıp iştihak duyduğu şeylere sahip olduğunu iddia etmekten ve gururlanmaktan hoşlanır ve fakat, aslında, bu şeylere sahip olmayan veya pek az sahip olan bir kimse ise ona (İkiyüzlü) denir. Bu gibi kimseler yalancı ve âdî kimselerdir ve bunlar sâdece nam yapmak isteyen kimselerdir. Bunlar, hilekâr insanlardan ziyade budala insanlardır.

İkiyüzlü insanın bu iddiası ve gururu eğer kendisinin bir Şan ve Şeref objesine sahip olduğu düşüncesinden ileri gelirse, o, gururlu ve kibirli insan gibi, pek fazla ayıplanmağa lâyık değildir. Fakat, onun böyle bir tavır takınmasının sebebi fazla paraya veya para kazanma vasıtalarına sahip olması ise onun bu davranışı, gerçekten, ayıplanmağa lâyıktır.

(Gururlanma ve Kibirlenme) denen bir hâl daha vardır ki bu, özel bir fakültenin değil, fakat, özel ahlâkî bir maksadın sonucudur ve mağrur bir adam, böyle bir ahlâkî maksad güden bir adamdır.

Eğer, gururlu ve kibirli kimselerin objesi Şan ve Şöhret ise o takdirde onlar, övülmeğe lâyık hususlara sahip olduklarını iddia edecekler; fakat, eğer onların objesi kazanç ise o takdirde de komşularına faydalı olacak hususlara sahip olduklarını iddia edeceklerdir ki onların bu gibi şeylere mâlik oldukları hiç bir zaman ıspat edilemeyecek şeylerdendir; meselâ: Peygamberlikte Kehânet, doktorlukta Mehâret iddiası gibi.

Alay ve İstihza'ya gelince, bu da bir insanın sahip olduğu şeylerin herkesten gizlenmesini amaçlar. Alaycı kimseler, özellikle, kibirli ve gururlu kimselerin veya ikiyüzlülerin iddia ettikleri gibi herkesin dünyanın iştihak duydukları hususlarına mâlik olduklarını iddiadan çekinirler, pek alçak gönüllü davranırlar ve pek zarif bir karakter gösterirler. Zira, onların objesi kazanç olmadığı gibi alâyıf ve debdebeden de kaçınmaktadır.

Alay, bir gerçeğin ortaya konması vasıtası olarak Sokrat tarafından bir Metod olarak kullanılmıştır.

Bazan alay, gurur gibi görünür. Zira, mübalağalı bir eksiklik, fazlalık gibi, gururun bir şeklidir. Fakat, Alay'ı tam orta hâlde kullananlar ve çok aşikâr ve açık olmayan vesileler üzerine kullananlar, zarif bir görünüş gösterirler.

Bir ard düşünce olmaksızın da olmakla da hem Gururlu hem Alaycı olmak mümkündür. Fakat, bir ard düşünce olmaksızın, herkes kendi karakterine göre konuşur, hareket eder ve yaşar.

Önemsiz ve âdi şeylere mâlik olmalarıyla öğünen bazı kimseler de vardır ki bunlara da (Şarlatan) denir; bunların kazançları halktan hakaret görmekten başka değildir.

Şimdi, İkiyüzlülük veya Gurur ve Kibir ile Alay arasında orta durumda bulunan bir kimse sözlerinde ve hareketlerinde açık ve dürüst olan kimsedir, Gerçekçi kimsedir. Böyle bir kimse, ancak, sahip olduğu şeylerden ve meziyyetlerden söz eder ve ne mübalağaya kaçır ne de hakikatı gizler.

Gerçekçilik, övülmeğe değer ve şereflidir. Yalancılık, samimiyetsizlik ise âdiliktir ve yerilmeğe lâyıktır. Sahtekâr ve yalancı insanlar, ve özellikle, kibirli ve gururlu olanlar, yerilmeğe pek müstahaktırlar.

(Nüktedanlık ve Zariflik)

Nüktedanlık ve Zariflik, pek sıkı bir ahablık esnasında veya bir eğlencede, letâfet açısından, Tam bir Ortadır. Bu orta yolu görebilen ve tutabilen adam da (Nüktedan ve Zarif) bir adamdır. Bu hâlin fazlası

(Maskaralık, Komiklik)tir ve bu hâle düşen adama da Maskara veya Komik adam denir. Zarifliğin ve Nüktenin azlığı da (Kabalık ve Hoyratlık) tir ve Zariflik ve Nükteden yoksun bir adam da Kaba ve Hoyrat bir adamdır.

Zariflik ve Nüktedanlığın karakteristiği de Fatânet'tir, Maharet'tir. Fatîn ve Mâhir bir insan şerefli bir centilmene yakışacak şekilde bir dil kullanır ve ancak bu şekildeki bir konuşmayı dinler. Ancak, bir centilmenin şakası, bir uşağın, bir âdi adamın şakasından tamamiyle başkadır. Ve yine, kültürlü bir adamın şakası da câhil bir adamın şakasından büsbütün başkadır. Ve bütün bu hallerde centilmen bir adamın jestleri de kaba ve âdi adamların jestlerinden tamamiyle ayırır.

Maskara ve Komik insanlara gelince, bunlar, kendi mizaçlarına ait hissini kölesidirler. Bunlar, maskaralık uğrunda ne kendilerinin ne de başkalarının haysiyetlerini korurlar. Bunlar, ancak, âdi ve müstehcen bir dil kullanmakla kakhaha yaratabilirler, başka türlü değil!

Kaba ve Hoyrat bir insan da bu gibi sosyâl ilişkiler açısından, faydasız bir insandır. Zira, böyle bir insan hiç bir şeye yardımcı olamaz ve her şeyden gücendir.

Zariflik, Nüktedanlık, Fetânet ve Mahâret, Maskaralık ile Kabalık arasında Tam Orta bir karakterdir ve bu karakter de hâlis bir Centilmene yakışan bir karakterdir. Hâlis bir Centilmen, hareketlerinde ve konuşmalarında daima nezâhet ve zerâfet üzredir ve özellikle bir çeşit hakaret mahiyetinde olan Alay ve İstihza Centilmen bir insandan tamamiyle uzaktır.

Kısaca, lâtiflik ve şaka, yani nükte ve zariflik, hayatın birbirinden ayrılmaz iki elemanıdır ve, yukarıda da açıkladığımız gibi, zâten hayatta esash üç Orta Hâl vardır:

- 1- Dostluk (Sadâkat).
- 2- Doğruluk (Gerçekçilik).
- 3- Zariflik ve Nüktedanlık.

Bu üç esas Orta Hâl'in insanların Sosyâl hayatlarında, onların söyledikleri ve yaptıkları ile pek sıkı ilişkisi vardır. Zira, bu üç Orta Hâl'den (Doğruluk), (Hakikat) ile; (Dostluk) ve (Zariflik ve Nüktedanlık) ta (Haz) ile ilgilidir. Şu kadar ki Zâriflik ve Nüktedanlık'ın alanı, Eğlence; Dostluk'un alanı da, genellikle, (Hayat İlişkileri)dir.

Aristo, İkinci dereceden bu üç büyük faziletten sonra bunlara bağlı ba'zı küçük faziletlerden de söz eder ve bunlardan, özellikle, (Âlîcenablık) üzerinde durur.

(Âlicenablık)

Aristo, bu konuda, kısaca, şöyle demektedir:

Âlicenablık, insanın kendini yüksek şeylere lâyık görmesi ve gerçekten de yüksek şeylere lâyık olmasıdır.

Bazı kimseler küçük şeylere lâyıktırlar ve kendilerini de küçük şeylere lâyık görürler; âdi ve bayağı adamlar böyledir.

Bazı kimseler kendilerini büyük şeylere lâyık görürler, fakat, onlara lâyık değildirlar; boş gururlu adamlar böyledir.

Bazı kimseler de kendilerinin liyâkatları hakkında pek alçak gönüllü davranırlar.

Âlicenab bir kimse ise kendi liyâkatı hakkında ne gerçek dışı ve üstü ve ne de gerçek altı ve aşağı bir durum takınmayıp Tam Ortayı koruyan insandır.

Âlicenab bir kimse, zenginlik, siyasal iktidar gibi şeylere değerinden fazla kıymet vermez, iyi tâlie sevinmez, kötü tâli'den de yakınmaz.

Âlicenab bir kimse, yüksek şeylere lâyık olduğundan, kendisinin de en iyi bir insan olması zorunludur. Şu hâlde, Âlicenablık, faziletlerin tâcidir.

Âlicenablığın fazlası, Boş Gurur, azı da Bayağlık ve Âdiliktir. Âdi ve bayağı insan, boş gurur sahibi insandan daha ziyade, âlicenab insanın zıddıdır.

Âlicenab bir insanın en ziyade önem verdiği şey, Şeref'tir.

Âlicenab insan şerefli dir, her şeyi şeref ve asâletle yapar. Âlicenab insana mahsus olan bir fazilet te Cömertliktir ve bu fazilet, İhtişam ve Azamet ile de ilgilidir.

Şeref hususunda fazla iştiyâk göstermek, (İhtirâs)tır. Fakat, her İhtirâs kötü değildir. Ancak, İhtirâs, iki yönlü bir terimdir: o, ba'zan, Rezilet'tir, fakat, ba'zan da Fazilet'tir. İhtirâs'ın zıddı da İhtirâssızlıktır.

Doğuştan Asîl olmayanlar (Âlicenâb) olamazlar. Ve en nihayet:

Âlicenab bir insan için asîl bir doğuş, büyük siyasal mevkiler veya büyük servetler hep birer şeref vesilesidir. Fakat, gerçek Şeref, ancak, Fazilet'tir; Fazilet olmadan ne asîl bir doğuşun, ne siyasal kuvvet ve kudretin ve ne de servetin bir kıymeti olabilir.

Aristo, Âlicenab bir kimsenin bellibaşlı vasıflarını şöyle sıralamaktadır:

- 1- Küçük tehlikelerle ve genellikle tehlikelerle karşılaşmaktan çekinmek, fakat, büyük tehlikelere hazır olmak.
- 2- Başkalarına lutf ve keremde bulunmağı sevmek, fakat, başkalarından lutf ve kerem beklemeğı ve kabul etmeğı ayıp saymak.
- 3- Lutf ve keremde bulunmaktan ve yalnız bu iyi haslattan ötürü dillerde dolaşmaktan hoşlanmak.
- 4- Nâm ve şân'a önem vermemek.
- 5- Yüksek tabakalardaki insanlara karşı yüksek, orta tabaka insanlarına karşı da orta ve ölçülü bir benlik taşımak.
- 6- Benlik iddiasında bulunmaktan ve başkalarının üstünlüğüne dil uzatmaktan kaçınmak.
- 7- Hiç bir zaman ve hiç bir suretle telâş göstermemek ve acele etmemek.
- 8- Her zaman değil, arasıra icrâatta bulunmak; fakat, kendine büyük bir nâm kazandıracak icrâatta bulunmak.
- 9- Herhangi bir kimseye karşı dostluğunda da düşmanlığında da hiyleye kaçmayıp dürüst olmak.
- 10- Şân ve şöhretten ziyade işin gerçeğine önem vermek, dolayısıyla, gerçekçi olmak, ve işinde daima doğru olmak, ve daima doğruyu söylemek.
- 11- Başkalarına yüz suyu dökmekten ve kulluk göstermekten kaçınmak.
- 12- Az da olsa İhsan'da bulunmak.
- 13- Kin gütmemek.
- 14- Dedikodudan çekinmek ve ne kendi hakkında ne de başkaları hakkında fazla konuşmamak. Başkalarının kendini övmesinden hoşlanmamak ve başkalarını da kötülememek. Ama, gerektiğinde, hakaret etmekten bile çekinmemek.
- 15- Çâresiz ve ma'nasız şeyler için göz yaşı dökmek.
- 16- Asâlet'i faydadan daima üstün tutmak.

Ve yine:

Âlicenab bir kimse, kendini, diğer insanlardan üstün görüp onlarla zevkelenip alay etmemeli ve herkese, derecelerine göre, insan muamelesi yapmalı.

Ve yine:

Âlicenab bir kimse hareketlerinde sâkın olmalı, konuşurken sesi derinden gelmeli, vakûrâne ve İlâhî bir tonla konuşmalı.

Âlicenab bir kimsenin hayatta en ziyade önem verdiği şey Şeref'tir⁴.

Aristo, İkinci dereceden Büyük ve onlara bağı ba'zı küçük faziletlerden sonra da Ruh'un rasyonel ve irrasyonel kısımlarına ait yine İkinci dereceden Noksanlık veya Rezillik, İbtilâ veya Sefâhat ve Gaddarlık ve Vahşet gibi Büyük Kötü Ahlâkî Karakterlerden ve onlara bağı ba'zı küçük Kötü Karakterlerden söz ediyor ve bunların içinden de, özellikle, (Kıskançlık) üzerinde duruyor.

(Kıskançlık)

Aristo, bu konuda kısaca şöyle diyor:

İnsanların en kötü huylarından biri ve belki en tehlikelisi kıskançlıktır. Kıskançlık, özellikle, yakınlarımızın ve komşularımızın iyi bahtları karşısında tâ içimizden his ettiğimiz acı bir kin veya kötü bahtları karşısında, özellikle bazılarımızın, his ettiği tath bir sevinç hissi ile ilgilidir.

Kıskançlık, insanın yaratılışında vardır. Bu yüzden, normâl ve yerinde bir kıskançlık, normâli aşan ve tabûdan fazla olan bir kıskançlık ile normâli büsbütün aşır pek aşırı dereceye varan pek fazla bir kıskançlık arasında Tam bir Ortadır. Normâl ve yerinde kıskançlığı biraz aşan kıskançlığa (Gıpta), fakat, büsbütün aşan sınırsız kıskançlığa da (Hased) denir.

Normâl ve yerinde kıskanç insanlar, bir insanın lâıyk olmadığı hâlde, herhangi bir sebeble, kavuştuğu mutluluğu kıskanırlar ve üzürlürler.

Gıpta eden insanlar ise, daha ileri giderek, sâdece haksız yere mutlu olanların mutluluklarını değil, fakat, hiç istisnâsız, herkesin mutluluğunu kıskanırlar ve üzürlürler.

Hasetçi insanların kıskançlığına gelince, onların bu yoldaki durumları ve tutumları ise bir felâkettir. Zira, hasetçi insanlar herkesin mutluluğunu kıskanmaktan ve üzülmekten de büsbütün ileri giderek hiç bir insanı mutlu görmemek veya mutlu kılmamak için ellerinden gelebilen her türlü mel'unluğu ve nâmussuzluğu yapmaktan bir an bile çekinmez-

⁴ Yukarıya aldığımız bu vasıflar için bk. J.E.G.Welldon; aynı eser; (Aristo) Nicomac. ...; Book; IV; chap.VII.

ler ve insanların mutlu olmamalarından veya olamamalarından ötürü de son derecede sevinç duyarlar. Onlarca mutluluk, yalnız ve yalnız kendi öz canlarına mahsus ve lâyıktır.

Kısaca, dünyada hislerimizle değil, aklımızla yaşamalıyız ve dolayısıyla zevklerimiz de Tam Ortasında durmasını bilmeliyiz.

İnsan, kendi ahlâksız hareketlerinden sorumludur; insan kötü, huy edinmemek zorundadır. Bedene ait kötülükler bile, eğer Tam Ortada bulunmaktan ötürü iseler, ruha ait kötülükler kadar ayıplanmağa değerdirler.

Fazilet ve Rezilet, ihtiyarîdir ve bizim kudretimiz dahilindedir. Bu sebebledir ki iyi işlerimiz için Mükâfat ve kötü işlerimiz için Mücâzat söz konusudur.

Câhillik, bir ihmâle veya kötülüğe sebep olduğundandır ki bizâtihi mücâzat konusudur⁵.

Hayatımızda, hiç değilse, Aristo'nun önemle işaret ettiği büyük ve küçük faziletlere yönelmeli ve fakat, yine onun işaret ettiği büyük ve küçük kötülüklerden kaçınmalıyız ki bunlardan özellikle (Yalan) ve (Hased) bunların en tehlikeli olanları ve her türlü kötülüğün de başlıca kaynağını teşkil edenleridir.

Şimdi, Fazilerler ve dolayısıyla Ahlâk Aristo'ya göre, ancak, bir Cemiyet içinde söz konusu olabileceğinden bu noktada da Aristo'nun Ferd ve Cemiyet görüşüne geçelim:

Aristo'nun insanı yalnız bilen değil, fakat, aynı zamanda isteyen bir yaratıktır da. Çünkü, insanda hem akıl hem de istekler, insiyaklar vardır. Bu bakımdan da insanda Faziletin iki anlamı olması gerekir:

1- Bilim anlamı, yani teorik fazilet (Akıl, Bilgi, Hikmet).

2- Aklın pratik faaliyette hakimiyeti anlamı, yani (Karakter) fezileti.

Aristo'da bilgi meselesi birinci plânda, pratik hayat, ikinci plânda yer alır. Bu sebepten ötürü onca, aklın karakter üzerine hâkimiyeti şarttır. Aklın ihtiraslar üzerine hâkimiyeti de, onun, (Her şeyin doğru ortasını) araştırmasındadır. Zira, her fazilet, fazlalık ve eksiklik şekli ile, iki aşırıhığın ortasında yerini alır. Fakat, bu (Her şeyi doğru ortalama)

⁵ Bu konu için ayrıca bk. (Aristo); Nicomac...; Book, I; chap.XIII. Book, II; chap.II. VI-VIII. Book, III; chap. II-VII.IX.XI.XIII.XIV. Book, IV; chap.I-XV. Book, V; chap. I.II.III.VI.VIII.IX. Book, VI; chap. I-XIII. Book, VII; chap. I-XI. Book, X; chap. VII-VIII. (Aristo); Rhetoric; 1357a 34-36.

ya, yani (Âhenk)e dayanan Ahlâk ta Aristo'ya göre ferdî hayatta değil, ancak, Sosyâl hayatta, Devlet'te gerçekleşir. Her cemiyyet, hayr için kurulur; bütün Cemiyyetleri içine alan Devlet te en yüksek Hayr'ı gâye edinmek zorundadır.

İşte, Aristo, bu noktada Devlet meselesine geçip Devletin ne olduğunu ne gibi şekiller alabileceğini; ve şekiller ne olursa olsun, esas meselenin iyi idare ve iyi niyet olduğunu açıkladıktan sonra, Devletin bir unsuru sifatiyle tekrar ferde dönerek şöyle der:

İnsan, yaratılıştan bir Cemiyyet mahlûkudur. Bu sözden maksat ta insanların ihtiyaçlarını sağlama hususunda birbirleriyle yardımlaşma zorunluluğunda yaratılmış olduklarını belirtmektir. Kısaca, insan, bir topluluk içinde yaşayabilir ki işte bu, (Cemiyyet)tir ve insanların bir Cemiyyet halinde yaşamaları da üç ana sebebe dayanır:

- 1- Zarardan korunmak.
- 2- Fayda sağlamak.
- 3- Bir takım lezzetlere kavuşmak.

İşte, bütün bunların hepsinde (Sevgi), esastır.

Yukarıki satırlardan da açıkça görülmektedir ki Aristo'ya göre de Cemiyyet'in esası Yardımlaşma ve Muhabbetir.

Aristo, sevgiye, muhabbete, dostluğa pek ziyade önem vermiştir. Zira, ona göre:

- 1- Dostluk veya sevgi hayatın bütün hâllerinde ve her yaşta zorunludur.
- 2- Sevgi, tabiidir ve tabii olan bu sevgi bütün hayvanlar âlemi için de doğrudur.
- 3- Sevgi veya dostluk, aynı zamanda sosyâl bir olaydır da. Sevgi, bütün bir Devlet'i birleştirip bir tutan bir bağıdır da.
- 4- Sevgi, asıl bir şeydir, dolayısıyla, övülmeğe lâyıktır.

Dostluk veya sevginin ahlâkî temelleri ahlâkî bir hâl veya bir aktivedir.

Dostluk veya sevgi, bir çeşit hoşlanmaktır; birbirlerine benzeyenlerin birbirlerini arzulamasıdır.

Sevilebilen bir şey, ya iyi ve güzeldir ya haz vericidir ya da faydalıdır; ve faydalı bir şeyden maksat ta bir hazza veya bir hayra vesîle ve vasıta olan şeydir. Dostluk ve sevgiyi hayr'dan ayıran şey de onun karşılık görmesi ve her iki tarafça da bilinmiş olması lüzumudur.

Çeşitli sevgilerden ve dostluklardan söz edilebilir. Fakat, bunların en önemlisi ve bütün dostlukların temeli ana baba ile çocukları arasındaki sevgi ve dostluktur.

Baba, çocuğunun varlığının sebebidir ki bu, diğer bütün hayırlardan üstündür; çocuğun beslenip büyütülmesi, öğretimi ve eğitimi hususunda pek üstün bir hayırdır. Baba, oğullarını ve onlardan gelen torunlarını da idare eder ki bu da bir tabiat kanunudur.

Bu gibi dostluklar bir üstünlük içerir. Zira, ana baba, sâdece, sevilen kimseler değil, fakat, aynı zamanda, üstün kişiler olmaları bakımından, şerefli kimselerdir de. Dolayısıyla, bu durumda adâlet, bir eşitlik değil, ancak, bir nisbet gösterebilir. Bundan ötürü de ana baba ile çocuklar arasındaki dostluk, eşitliğe göre değil, bir nisbete göredir.

Ana baba, çocuklarına, kendilerinden birer parça oldukları için sevgi beslerler; çocuklar da ana babalarına kendi varlıklarının sebebi oldukları için sevgi beslerler. Fakat, ana babanın çocuklarına sevgisi ve ilgisi çocukların ana babalarına sevgilerinden ve ilgilerinden çok daha kuvvetlidir. Zira, varlığa gelen bir şey, varlığa getirene bağlıdır ve onun tarafından tasarruf edilebilir.

Ana baba, çocuklarını, onlar daha doğar doğmaz sevmeye başlarlar. Fakat, çocuklar, ana babalarını, zaman geçip yaşlanmadıkça ve hisleri ve akılları gelişmedikçe sevmemezler. Annelerin, çocuklarını, babalardan fazla sevmelerinin sebebi de onların, çocuklarını bizzat doğurmuş olmalarındandır.

Ana baba, çocuklarını, kendilerinin ikinci mümessilleri oldukları için de severler. Çocuklar da ana babalarını, onlardan doğdukları için severler. Kardeşler de, aynı ana babadan oldukları için, birbirlerini severler.

Diğer akrabalar arasında sevgi unsuru, akrabalık nisbetine göredir. Fakat, bunların hepsi, babanın çocuğu üzerine olan sevgisine dayanır.

Karı koca arasındaki sevgiye gelince, bu, tabii bir sevgidir. Bu sevgi, kuvvetini, faydadan ve hazdan almakla beraber, aynı zamanda, faziletten de alır. Çocuklar, karı koca arasında sevgi ve birlik bağdirlar ve soyçekim yolu ile, onların faziletlerine de reziletlerine de sahiptirler. Çocuğu olmayan ev, çabuk yıkılır.

Ana, baba, kardeş ve arkadaşlar arasındaki dostluk'ar, yabancı'ar arasındaki dostluklardan daha hazlı ve faydalıdır. Doğuşlarından itibâren bir arada yaşamış, bir arada büyümüş ve bir arada öğretim ve eğitim görmüş çocukların karakterleri de birbirlerine çok benzer.

Arkadaşlık için de aynı yaşlarda olmak ve bir arada büyüme bir avantajdır. Zira, bu gibilerde arkadaşlık daha kolay kurulur ve daha sürekli olur.

Çocukların ana babalarına dostlukları ve sevgileri ve bütün insanların Allah'lara sevgileri (Daha Üstün'e ve Hayr)a olan sevgidir.

Ve yine, karakterde ve diğer durumlarda eşitsizlik te dostluklarda pek büyük bir önem taşır. Üstün insanlar, daha ziyade, Şeref kazanmak; Aşağı insanlar da, daha ziyade, Fayda sağlamak isterler. Bu prensipten ötürüdür ki Devlet Büyükleri Şerefli tutulur ve dolayısıyla, En Büyük Şeref te Allah'a verilir. Bu sebepten ötürü de çocuğun babasına karşı olan görevi babanın çocuğuna karşı olan görevinden daha büyüktür. Bir babanın çocuğunu red etmeğe hakkı olmamakla beraber bir çocuğun babasını red etmeğe ise hiç hakkı yoktur. Çünkü, çocuk, babasına borçludur ve bu borcunu ödemek zorundadır. Ancak, bir çocuk bütün hayatı boyunca, ne yaparsa yapsın, babasına olan borcunu yine de ödeyemez; gücü buna yetmez. Zina, o, babasına karşı ebedî olarak borçludur. Fakat, eğer baba isterse, oğlunun bu borcunu bağışlayabilir.

Bir çocuk, aşırı derecede ahlâksız olmadıkça bir baba oğlunu terk etmez. Zira, babada oğluna olan tabii muhabbet, ona, ele geçmiş olan oğul gibi büyük bir desteği, ne olursa olsun, ihtiyarlık çağında red ettirmez.

Kısaca, dostluk veya sevgi, hayatın hem asil hem de asıl temelidir. Zira, o, sırf insanlık hatırı için insanların iyiliğini istemek ve iyilikte bulunmak gibi ahlâki bir maksat içerir ve dolayısıyla insanda fazileti gerektirir. Bundan ötürü de gerçek dostluklar Hayr'a ve fazilete dayalı dostluklardır. İyi niyet, dostluğun tohumudur.

Dostluk veya sevgi, sevilmiş olmaktan ziyade sevmiş olmakta kendini gösterir; sevmek, sevilmiş olmaktan daha esastır. İnsanlar arasında şefkat ve merhamet bu esasa dayanır.

İhtiras, başkalarını sevmekten ziyade başkaları tarafından sevilmeği hedef tutar ve bu da bir şeref sayılır. Fakat, sevgi, bizzat sevgi için istendiğinden, sevilmiş olmak, i'tibarlı ve şerefli olmaktan üstündür.

Bir dostu sevmek, insanın kendi kendisini sevmesinin daha geniş bir şeklidir.

Bir insanın, her şeyden önce, kendini sevmesi gerekir. İnsanın kendisini sevmesi demek, insanın kendi aslı ve gerçek kısmına, yani aklına

önem vermesi demektir. Ve her şeyden önce, kendi aklına önem veren insan da faziletli insandır.

Bir insan ne kadar varlıklı ve ne kadar mutlu olursa olsun, bir cemiyet mahlûku olması bakımından, yine de diğer insanlarla, ve özellikle, dostlarla birlikte yaşamak zorundadır. Zira, varlıklı ve mutlu bir insanın ihsanda bulunmak, iyilikte bulunmak ve bu suretle mutluluğunu paylaşmak için de arkadaşlara ihtiyacı vardır. Şu kadar ki bu arkadaşlar, faziletli kişiler olmalıdırlar. Çünkü, aksi halde, o varlıklı ve mutlu insanın varlığını tüketirler, mutluluğunu da bozarlar.

Ashnda, gerçek dostluk pek azdır. Zira, gerçek dostluk, bilgili, faziletli ve hayırlı kişilerin dostluğudur.

Dostluk, iyi zamanlar için de kötü zamanlar için de pek kıymetlidir. Fakat, özellikle, kötü zamanlarda dosta ve dostluğu daha çok ihtiyaç vardır.

İnsan, mutlu hâlinde iken arkadaşlar edinmeli ve onları her bakımdan faydalandırmalı; fakat, düşkün hâlinde, kendine bir yardımcı çağdırmamalı; çünkü, bulamaz.

Hayatta iştirâk, dostluğun ve sevginin esasıdır. Bu sebepten, sosyal hayat, fazilete dayalı iyi arkadaşlıkları yükseltir ve rezilete dayalı kötü arkadaşlıkları da alçaltır ve yok eder.

Dostluk, bir çeşit iştirâktir. Çeşitli dostluklar, çeşitli iştirâklerdir ve her iştirâk, bir çeşit adâleti de ihtiva eder. Ve yine, adâlet te, dostluk gibi, çeşitlidir. Her çeşit iştirâkın de Siyasal iştirâkın birer parçası olduğu söylenebilir. Şu hâlde, dostluk, aynı zamanda, siyasal bir fazilettir. Bundan ötürü de Devlet'in en iyi şekilde sevk ve idaresi hususunda gerek İdareci sınıfın ve gerek İdare edilen sınıfın, aynı fikirler ve prensipler üzerinde fikirce bir araya gelip birleşmeleri de Siyasal dostluğun başlıca alâmetidir.

Yine tekrar edelim ki dostluklar ne çeşit gösterirlerse gösterebilirler, hepsinin kökü ve aslı aile dostluğudur, yani ana baba ile çocuklar arasındaki dostluktur.

Ana ve babamıza, evvelâ bizi var etmeleri, sonra da büyütüp okutup terbiye etmelerinden ötürü, kendimizden çok daha üstün bir saygı ve sevgi göstermeliyiz: onları pek şerefli kimseler saymalıyız; onları Allah'lar gibi sayıp sevmeliyiz. Fakat, yine de anaya babaya, bir Filozof'a veya şuna buna karşı gösterilecek sevgi ve saygı, hep başka başka olmalıdır. Tek tek insanlara olduğu gibi insan sınıflarına da ancak kendi-

lerine lâıyk olan saygıyı ve sevgiyi göstermeliyiz. Büyüklere, anaya babaya, yaşlarından ötürü de saygı göstermeli, onlara daima yer vermeli ve onları daima baş köşelere oturtmalıyız. Kardaşlarımıza da malımızdan, paramızdan bir pay ayırmalıyız; ve bu işi, sırasıyle, akrabalarımıza, dostlarımıza ve bütün insanlara da, derecelerine göre yapmalıyız.

Faziletli bir insan için yalnız ahlâkça iyi olan bir şey değil, fakat, aynı zamanda, tabii olarak iyi olan şey de iyidir ve istenip yapılması gerektir. Esasen, hayatın kendisi iyi bir şeydir; Var Olmak, iyi bir şeydir⁶.

Bu noktada da Aristo'nun Ruh ve Ölüm hakkındaki fikirlerine geçelim:

Aristo Ruh ve Ölüm hakkında şöyle demektedir:

Dünyada birçok şeyler ruhun ölümsüzlüğünü deyimlemektedir. Fakat, ruh, ancak, bir beden ile ve beden de, ancak, ruh ile bilinebilir; yani, bedenden önce ruh yoktur.

Bedenden sonraya, yani ölüme gelince: ölüm, birçok insanların sandığı gibi ya Mutlak yokluk, yani duygularımızı ve meyillerimizi yok edici bir sonuçtur veyahut ta Sokrat'ın dediği gibi, ruhun bir yerden başka bir yere bütün varlığı ile göçmesidir.

İnsanlar, genellikle, birçok şeylerden korkarlar ama, birinci derecede (Ölüm)den, ikinci derecede (Ölüm Tehlikeleri)nden, dolayısıyla, özellikle (Harb)tan korkarlar. Bu iki esas korkudan sonra da derece derece birçok kötü şeylerden korkarlar; ve meselâ: fıkarahtan, hastalıktan, dostsuz kalmadan ve hele hele Zillet'ten korkarlar.

Korkuların en korkuncu, şüphesiz ki, ölüm korkusudur. Zira ölüm, bir sınırdır, bir son'dur. Ve bir kimsenin ölmesi demek, o kimsenin, artık, ne iyi ne de kötü hiç bir şey yapmağa gücü yetmemesi demektir. Fakat, bir insanın her hangi çeşit bir ölümle yüz yüze gelmesi, onun cesur olduğunu göstermez. Biz, ancak, Şerefli ve Asil bir ölümle yüz yüze geldiğinde böyle bir ölümden asla korkmayan, onu hiçe sayan bir insana cesur bir insan diyebiliriz ki bu durum da, özellikle, harblarda söz konusu olabilir. Çünkü, harblar, hayatı tehlikelerin en büyüğü ve en asilidir.

Hazlardan tamamiyle elçekmek ve sürekli olarak ıztıraplara dayanmak ta pek güçtür. Bundan ötürü, ölüm veya öldürücü yaralar, gerçi,

6 Bu konu için ayrıca bk. J.E.G.Welldon; aynı eser; (Aristo); Nicomac...; Book, V; chap.X. Book, VII; chap.I-XVI. Book, IX, chap.II.IV-VI,VIII,XII. Book, X; chap. X.

cesur bir adama pek acı gelecektir, fakat, o, bunlara katlanacaktır. Zira, bu gibi acılara katlanma şerefli bir şeydir ve bu gibi şerefli şeylerden kaçınmak ta yüz karasıdır. Böyle bir kimse cesaret faziletini tam olarak kullandığı nisbette mutlu olacaktır. Onun acısı, ölümle karşılaşmasında olacaktır. Çünkü, böyle bir kimse için hayat, pek kıymetlidir ve bu kimse ölüm hâlinde en büyük inâyet ve mutluluklardan tamamiyle yoksun kalacağı şuurundadır. Ancak, bu gibi bir yoksunluk, pek acı olsa da, bu kimse cesaretinden hiç bir şey kaybetmeyecektir. Şu var ki bu kimse, bu ni'met ve mutluluğu feda edecek kadar da körükörüne cesur olmayacaktır.

Bir kimsenin gâyeye son derece yaklaşmış olması müstesna, bütün faziletlerin haz verici aktiviteyi içermesi de imkânsızdır. Şu halde, gerçekten cesur ve mutlu bir hayat yaşayan bir insan, büyük tehlikelerle her an karşılaşmağa hazır olan, fakat, o tehlikelere körükörüne de atılmayacak olan bir insandır.

Kısaca, ölümden korkmamak, onu cesaretle karşılamak gerekir. Dünya hayatında insana lâzım olan şey, Faziletli ve Âlicenâbâne bir hayattır; sonun ne olacağını kimse bilemez⁷.

Bu noktada insan hayatının Akıl ile birlikte ve hatta akla karşı olan iki büyük yöneticisi, yani Hazlar ve Elemler hakkında da Aristo'nun fikirlerini görelim.

Ruh hastalıklarının âdeta temeli olan Üzüntü ve onun zıddı olan Haz hakkında da Aristo şöyle diyor:

Üzüntü veya Elem'in sebebi ya haz veren bir şeyin ortadan kalkması, yok olup gitmesi ya da tabii bir hâlin eksikliği ve noksanlığıdır. Haz'ın sebebi de ya haz veren şeyin veya tabii bir hâlin sürüp gitmesi ve insanı tatmin etmesidir. Fakat, bu noksanlık veya yokluk veyahut ta bu tatmin, özellikle, bedene ait hazlara ve heyecanlara aittir. Ama bütün hazlar bedene ait hazlardan ibaret değildir ve bedene ait hazlar, gerçek hazlar değildir. Bedene ait hazların, yani maddî hazların üstünde ma'nevî hazlar vardır.

Gerçi, haz, hayır değildir ve her bir haz da arzulanır değildir, fakat, sırf, kendileri için arzulanın hazlar da vardır ki işte onlar yüksek hazlardır.

⁷ Aristo'da Ruhun Mâhiyeti hakkında bk. Richard McKeon (Edit.); aynı eser; (Aristo); De Anima; 403a 5-6; 413a 4; 430a 24. Aristo'da Ölüm hakkında bk. J.E.G.Welldon; aynı eser; (Aristo); Nicomac...; Book, III; chap.IX.XII.

Gerçek ve yüksek hazlar faziletli adamların hazlarıdır. Mükemmel insanların fiillerine bağlı olan hazlar, mükemmel hazlardır. Fazilet ve faziletli insan, hayatta her şeyin ölçüsü olmalıdır.

Maddî zenginlikler ve yüksek refah hâli ne faziletin ne de entelleğin garantisidir. Fazilet ve entellekt, ancak, faziletli aktivitelerin dayandığı iki esas kaynaktır.

Maddî refah ve hoş bir hayat için cidden acılara düşmek son derece çocukça ve budalaca bir şeydir.

Gerçek mutluluk ta maddî refah hâlinde veya bu şekilde yaşanmış zamanların hâtıralarını anlatmaktan ibâret değildir. Gerçek mutluluk, faziletli aktivitelerden ibârettir; o, bir gâyedir veya mükemmel bir hâldir.

Gerçek mutluluk, insan mahiyetinin en üstün kısmının aktivitesidir ve pratik olmaktan ziyade spekülâtiftir, yani kontamplasyon hâlini alan aktivitedir; zira:

- 1- O, hadsî aklın aktivitesidir ve bu akıl en üstün beşerî fakültedir.
- 2- O, aktivitenin en sürekli şeklidir.
- 3- O, aktivitenin en hazlı şeklidir.
- 4- O, insanın kendini tatminde ebedî bir karakter taşıır.

Spekülâtif aktivitenin en üstün karakteristiği de, onun, kendi kendine yeterliğidir. Zira, meselâ, âdil bir kimse, adâletini veya cesur bir kimse cesaretini uygulamak için diğer insanlara muhtaç olduğu hâlde bilgi ve hikmet sahibi bir kimse spekülasyon yapmak için kendisinden başkasına muhtaç değildir. Hatta, bir kimse ne kadar akıllı ise kendi kendine spekülasyonlarda bulunmağa da o kadar yetkilidir. İşte bu sebeble, ancak Filozoflardır ki tam anlamı ile kendi kendilerine yeterlilik içindedirler.

Hadsî akla gelince, hadsî aklın aktivitesi, en üstün aktivitedir. Zira, o, sâdece, kendi kendisinin gâyesidir. Hadsî akıl, kendine has hazı tasarruf eder ve bu haz da aktiviteyi artırır. Öyle ise, hadsî akıl, insanın en mükemmel mutluluğudur. Haz, mutluluğun esash elemanı olduğuna göre, Hikmet veya Felsefî mülâhazalar kadar haz verici hiç bir faziletli aktivite yoktur ve olamaz. Felsefe, pek açıktır ki, en saf ve en müsbet hazlara tasarruf etmektedir.

Hadsî akıl hayatı iyi bir hayattır da. Zira, hadsî akıl sahibi böyle bir hayata, kendi beşerî fazileti içinde değil, fakat, kendi içinde bulunan İlahî bir elemanın fazileti içinde sahib olacaktır ve bu aktivitenin diğer

herhangi bir fazilet aktivitesine üstünlüğü insandaki bu İlâhî elemanın, onun maddî veya karışık mahiyetine üstünlüğü ile mütenasibtir.

Şu hâlde, insanların düşüncelerinin beşer seviyesinin çok üstünde olmaması veya ölümlülerin düşüncelerinin ölümlülüğün çok üstünde olmaması gerektiğini söylemek budalalıktır. Zira, bir kimse kendi içine, özüne yerleştiği derecede ölümsüzlüğü arayacak ve bütün kudreti ile kendi mahiyetinin kudret ve şerefçe en üstün kısmı ile uygunluk içinde yaşamağa çalışacaktır.

Bir kimsenin, özellikle, kendine mahsus olan aslî hayatını arzulamayıp ta, özellikle, başka varlıklara bağlı bir hayat arzulaması pek ayıplanacak bir şeydir. İnsanların her birine mahsus olan şey de, onun için, mahiyetinde en iyi ve en hazlı olan şeydir.

Öyle ise, insanın en iyi ve en hazlı hayatı, ancak, akıl ile ayarlanmış ve akla uygun kıhnmış bir hayattır. Zira, insanın aklı, en yüksek anlamda, insanın ta kendisidir. İnsanın mahiyeti akıldır ve akıl da İlâhîdir. O halde akla dayanan bir hayat İlâhî bir hayattır ve dolayısıyla de en mutlu bir hayattır.

Spekülâtif olmayan faziletlere göre ayarlanmış bir hayat ta, ancak, ikinci derecede mutlu bir hayattır. Zira, spekülâtif olmayan bir faziletin aktivitesi beşerîdir ve İlâhî bir eleman ihtiva etmez.

Basîret, kopmayacak bir şekilde ahlâkî fazilete, ahlâkî, fazilet te basîret'e bağlı ise de ahlâkî faziletler, yine ayrılmaz bir şekilde, heyecanlarla da birleşmiş olduklarından, bizim mahiyetimizin, tabiatımızın, karışık veya maddî kısmı ile ilgilidirler. Bizim mahiyetimizin karışık veya maddî kısmının faziletleri de beşerî faziletlerdir, İlâhî faziletler değildir. Bundan ötürü, bu faziletlerle ayarlanmış bir hayat, ancak, bu faziletlerle ayarlanış bir mutluluk verebilir.

Fakat, aklı kullanmaktan ibâret olan mutluluk, bu heyecanlardan bağımsızdır. O, dış kaynaklara muhtaç ise de, ahlâkî faziletlerin muhtaç oldukları derecede değildir. Fazilet, hem ahlâkî bir maksadı hem de ahlâkî uygulamaya içerir. Tam ve mükemmel bir mutluluk işe spekülâtif aktivitenin bir çeşididir. Meselâ, Allah'lar, farazî olarak pek üstün derece de mutlu ve bahth sayılan ve mutluluklarını aktivite içine yerleştiren ve düzenleyen şahıslar sayılırlar. Fakat, Allah'ların ahlâkî aksiyonda bulunmaları düşünülemez.

Eğer, Allah'ların bütün hayatları bahth ve Kutsal ise insanların hayatı da, Allah'ların spekülâtif aktivite hayatlarına kesin bir benzerliğe sahip olduğu derecede Kutsaldır, bahthdır. Zira, Allah'lar, canlı varlık-

lar olarak ve dolayısıyla aktiviteler izhar edici varlıklar olarak kabul edilmişlerdir. Şu halde, Allah'ın aktivitesi de; pek üstün derecede Kutsal olmakla, spekülâtif bir aktivitedir. Eğer böyle ise, İlahî aktiviteye son derece yaklaşabilecek olan beşer aktivitesi de mutluluğun en son derecesi olacaktır.

Faaliyetleri akıl tarafından sevk ve idare edilen ve aklını bilgi ile terbiye eden ve düşüncenin en rasyonel bir hâlinde bulunan bir kimse Allah'ların da sevgili kuludur. Allah'lar, akli seven ve onu her şeyden üstün ve daha şerefli sayan insanları, bu hareketlerinden ötürü, lutf ve şefkatla mükâfatlandırır.

İşte, bütün bu şartlar, pek tam ve mükemmel olarak, ancak, Hakîm veya Filozof'ta bulunabilir. Öyle ise Hakîmler veya Filozoflar, Allah'ların en sevgili kullarıdır ve mutlu kimseler de ancak onlardır.

İnsanların çoğu, sâdece, dışa ait şeylerle hüküm verirler; birçok insanların, dışa ait olmayan bir şeyden, yani gerçek mutluluktan haberleri bile yoktur.

Başka bir deyişle, Aristo'ya göre, hayvanların ve insanların her ikisi için de Haz, bir gâyedir ve Mutluluk ta bizim bütün aktivitelerimizin hazza sahib olmasından ibârettir.

Aktiviteler çeşitli olduğu gibi, hazlar da çeşitlidir ve her bir aktiviteye mahsus bir haz vardır ve bunların kıymetleri de onlara münasibtir.

Kısaca, Haz, Hayr'ın, dolayısıyla, Mutluluk'un bir parçasıdır.

Fakat, Gerçek Mutluluk, bir memnuniyyet hissi değil, bir Var Olma hâlidir. O, bir aktivitedir ve faziletli bir aktivitedir. Zira, o, sırf kendi hatırı için arzulanır. Bu mutluluk, başlıca hayrdır ve bu yüzden de en yüksek fazileti ihtiva eder ki o da kontamplasyon hâlidir. Kontamplasyona ait hazlar saftır ve süreklidir. En yüksek beşerî aktivite olarak o, Allah'ların aktivitesine benzer ve gerçekten o, bizim içimizde bulunan pek otoriter bir elemana, yani akla bağlıdır. İnsan için hayat, akla uygun olduğu takdirde, en iyi ve en hazlıdır. Zira, akıl, yukarıda da dendiği gibi, insanın ta kendisidir. Akıl, iâhîdir, dolayısıyla, akla dayanan bir hayat ta İlahî bir hayattır. Ve böyle İlahî bir hayat ta en mutlu bir hayattır. Ve böyle bir hayatta pek az kişilere nasıbtir.

Böyle bir mutluluk ta tam ve bütün bir hayata ihtiyaç gösterir ki bunda bedenî ihtiyaçların memnuniyetleri de dahildir. Bundan ötürü mutluluk, ikinci mertebede de, ahlâkî faziletlere dayanan bir hayattır. Zira, ahlâkî faziletler, en sonda, bizim mâhiyetimizle ve mâhiyetimizin

görünüŖleriyle doğrudan doğruya ilgilidir. Zira, o, aklın ve irrasyonel iŖtiharların bir karıŖımıdır.

Gerçekte, birçok insanın, sâdece, akıl ve zâtî bir disiplin yolu ile iyi insan olmasına imkân yoktur ve bu gibiler daima kanunun yardımına muhtaçtırlar.

İŖte bu fikir de, Aristo'nun, Politika konusuna giriŖi fikridir.

Faziletli bir adam, kendi kendisi ile vahdet hâlinededir ve bütün kalbi ile hep aynı şeyleri, yani iyi olanı, yahut kendisine iyi görünen şeyleri ister ve daima onları yapar. Ve o, bunları, daima kendi mahiyetinin entellektüel kısmının hatırı için yapar ki bu entellektüel kısım, her insanın gerçek benliğidir. Böyle bir kimse ne hazdan pek zevk alır ne de elemden yüksünür. Onun deneyine göre, bu şeyler bir iki teessüf ile geçiŖtirilecek şeylerdir.

Yukarıda da dokunulduğu gibi, insanın bizzat kendisi veya gerçek insan, onun akıl kısmıdır ve aklına pek önem veren insan da faziletli bir insandır. Ŗu halde, faziletli insan, kendini seven insandır. Fakat, bu kendini sevme, onun, mal ve mülkünden, parasından, Ŗeref ve i'tibârından ötürü bir kendini sevme ve dolayısıyla ayıplanan bir kendini sevme değil, tersine, övülmeğe değer bir kendini sevmedir. Zira, ayıplanan kendini sevmede hayatı idare eden Heyecanlardır. Fakat, övülmeğe değer kendini sevmede hayatı idare eden Akıldır; ve asıl olan bir arzu bir kimsenin, sâdece, Ŗahsî faydasına dayanan arzudan çok baŖkadır ve çok daha üstündür.

Biz, kalblerini bütünlüğu ile asıl iŖlere bağlayan kimseleri doğrularız ve alkıŖlarız. Eğer, herkes, asıl ve Ŗerefli iŖler yapmağa Ŗevkli olur sa ve bu gibi iŖlere son derece gayret ederse bu takdirde Devlet te bütün ihtiyaçlarını tamamlamıŖ olacak ve her bir vatandaŖ ta, faziletin en büyük hayr olduğunu daima göz önünde tutarak, bütün hayrların en büyük kısmına kavuŖacaktır.

Sonuç Ŗudur ki iyi bir insan kendini sevmek zorundadır. Zira, onun asil iŖleri, yine kendisine faydalı olacaktır, fakat, bu kadarla da kalmayarak, aynı zamanda baŖkalarına da hizmet etmiŖ olacaktır.

Fakat, kötü bir kimsenin kendini seven bir kimse olması gerekmez. Zira, o, kötü ihtiraslar peŖleşmesi yüzünden, hem kendini incitip üzüntüye sokacak hem de baŖkalarını.

Kötü bir insanda, onun yapması gereken şey ile yaptığu şey arasında, daima bir çeliŖme vardır. Fakat, faziletli bir adam, daima, yapması

gerekeni yapar. Zira, akıl, daima ona en uygun ve münasib olanı seçer ve bundan ötürü de iyi bir insan, daima, kendi aklını peşler.

Şüphe yoktur ki fazîletli bir insan, her zaman, dostlarının ve Vatan'ının faydasına uygun hareket eder ve hatta, gerekirse, dostları ve Vatan'ı için ölür de. Fazîletli insan, bütün dünyanın kendileri için uğraşp didiştığı para, şeref ve iltibardan ve diğer bütün hayrlardan yüz çevirmeli ve kendisine, sâdece, Asâlet ve Necâbet'i münasib görüp bunu korumalıdır. Fazîletli insan, uzun bir zaman sürecek hafif hazlardan ziyade, kısa bir zaman alan şiddetli ve hararetli hazlardan hoşlanmalı; ve birçok yıllar önemsiz bir kişi olarak yaşamaktansa bir yıl kadar kısa da olsa Asil ve Necib bir kişi olarak yaşamalı; ve birçok önemsiz işler yapmaktan ziyade asâlet ve gurur verici tek bir iş yapmalıdır. Kendi hayatını başkaları için harcayan bir kimse, kendi adına, pek büyük bir Asâlet'i seçmiş olur. Böyle bir insan kendi dostlarını zengin ve varlıklı kılma yolunda, bütün varını yoğunu memnuniyetle fedâ edecektir. Zira, dostları ondan şu, bu veya para aldıklarında o da asâlet kazancak, dolayısıyla, kendisine şundan bundan veya paradan daha büyük bir hayr sağlamış olacaktır.

Yüksek Devlet Makamları ve Siyasal Şeref ve İkbâl açısından da durum aynıdır. Fazîletli bir insan, bütün bunlardan dostları uğruna vaz geçen, fakat, bu vaz geçişi Asâlet ve Övgüye şâyân görüp sayan insandır.

İşte, böyle bir insana fazîletli insan demek kadar doğru ve akılcı bir söz olamaz. Çünkü, o, Asâlet'i her şeye üstün tutacaktır.

Kısaca, bir insan yalnız kendine ait para, mal, mülk ve şeref ve hazlar gibi şeyleri sever ve mümkün olduğu kadar yalnız bunları arttırmağa çalışırsa böyle bir insan kendisini seven bir insandır ama bu insan kendini bu şekilde sevmesinden törü de ayıplanmağa müstahak bir insandır. Fakat, bir insan, kendini, kendisinin üstün kısmı ile, yani aklından ötürü ve aklını da onu en üstün derecede bilgili kıldığından ötürü sevecek olursa ve bununla öğünürse böyle bir insan da ve bu türlü sevgi de öğülmğe değer bir insan ve sevgidir. İşte, iyi bir insanın kendini ancak, bu anlamda sevmesi gerekir ve onun bu şekildeki Nefs sevgisi de daima asil işlere vesîle olmalıdır.

Hayat, aşağı hayvanlarda, sâdece, sansasyondan, fakat, insanlarda sansasyon ve akıldan ibarettir. Ancak, hayat, pek çok insanlarda da, ne yazık ki, sâdece, sansasyondan ve pek az insanlarda Akıldan ibarettir.

Hayat, kendiliğinde iyidir ve hazlıdır. Zira, hayat, iyinin mâhiyeti

olan belirli ve ölçülü olanı tasarruf eder. Fakat, tabii olarak iyi olan bir şey faziletli kimse için de iyidir. Tabii bir hayr olarak, hayat, herkes için haz vericidir, hoştur. Ancak, hayattan haz verici olarak söz etmemizde biz kötü bir insanın hayatını, yahut kopuk bir hayatı veyahut acı bir hayatı kasd etmiyoruz. Zira, böyle bir hayat belirsiz bir hayattır ve böyle bir hayatın şartları da böyledir.

Kısaca, hayat, kendiliğinden (bizâtihi) iyidir ve haz vericidir ve bundan ötürü de insanlar tarafından ve özellikle faziletli ve bahth kimseler tarafından arzulanmaktadır.

Varlık, bizim idrâkimizden ve anlayışımızdan ibârettir ve hayatın idrâki veya anlaşılması kendi kendiliğinde bir hazdır. Zira, hayat, yukarıda da dokunulduğu gibi, tabii olarak iyidir ve bir kimsenin iyi bir şeyi algılaması haz verici bir şeydir.

Varlık, kendi başına iyi bir şey olduğundan, herkes, her şeyden önce, kendi varlığını ister. Fakat, kendi varlığını isteyen bir insan, kendi varlığını tamamlayacak olan diğer insanların ve özellikle arkadaşlarının da varlığını ister. Bundan ötürü, insan ne kadar mutlu olursa olsun, yine de gerçek dostlara muhtaçtır.

Elemler, acılar, dostların sevgisi ile hafifler. Bundan ötürü, bizim, özellikle, felâketli ve acı günlerimizde dostlara ihtiyacımız vardır. Ancak, dostlarımız, ferahın olduğu kadar acının da kaynağı olabilirler.

Kısaca, meşhur sözdür:

“İyi hayatı, iyi insanlardan öğren?”

İnsan, faziletli ve iyi bir insan olabilmek ve iyi bir hayat yaşayabilmek için, özellikle, üç şeyi arzulamalı ve üç şeyden de kaçınmalıdır.

Arzulanacak şeyler şunlardır:

- 1- Şeref ve Asâlet.
- 2- Güzel huylar ve işler.
- 3- Haz veren güzel şeyler.

Kaçınılacak şeyler de şunlardır:

- 1- Ayıplanacak şeyler.
- 2- İncitecek şeyler.
- 3- Acı verecek şeyler.

İyi bir insan bu altı şey hususunda Tam Orta'da, doğru yolda olan insandır, fakat, özellikle, Haz hususunda Tam Orta'da ve doğru yolda olan insandır. Zira, Haz, şeref ve güzel işler elemanıdır.

Genellikle Haz'lar, bizi âdî işler yapmağa da sürükler; ve genellikle Acı da bizi şerefli ve asil işler yapmaktan alıkor.

Haz, yalnız insanlarda değil, aşağı hayvanlarda da vardır, ve arzu konusu olan her şeyde Haz vardır.

Kısaca: Hazlarla Elem ve Acıları iyi idare etmek. iyi insan olmaktır; kötü idare etmek te kötü insan olmaktır⁸.

İnsan için hayattan gaye İyi, Güzel ve Mutlu bir hayat olmalıdır. Böyle bir hayat ta, ancak, daima, bilgili ve faziletli kimselerle düşüp kalkmakla sağlanabilir. Çünkü, insan, ancak, bu gibi kimselerin yardımlarıyla bilgisini ve ahlâkî faziletlerini geliştirebilir.

⁸ Bu konu için ayrıca bk. J.E.C.Welldon; aynı eser; (Aristo); Nicomac...; Book, II; chap.II. Book, IX; chap.VI.VIII.IX.XI.XII. Book, X; chap.II.V.VI.VII.VIII.IX.

Bu makalemizdeki bütün bu konular için ayrıca bk. Cavit Cunar; İslâm Felsefesinin Yunan Kaynakları ve Kozalite Meselesi; say.63-69; 181-183; 188-194; Ankara, 1973.